

Bárdi Nándor

Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére

(A magyar elképzelések 1918–1940)*

E dolgozat értelmezésében az erdélyi kérdés kifejezés három nagyobb problémakört fed le: 1. Erdély¹ állami hovatartozásának kérdését (Románia vagy Magyarország része, avagy önálló). 2. Erdély mint régió közigazgatási, gazdaságpolitikai helyzete egy-egy adott államalakulaton belül. 3. Az Erdélyben élő etnikai csoportok egymás közti viszonyai, a nemzeti-ségi problémák kezelése.

A kutatás célja a különböző tervezetek összegyűjtésén (és bemutatásán túl) a régióra vonatkozó nemzetiségpolitikai stratégiák és jövőképek modellszerű elkülönítése volt.²

A tanulmány első részében fogalomértelmezést, tipologizálást, korszakoló áttekintést adok. Ezt követően a két világháború közti tervezeteket mutatom be. Alapkérdésem arra irányult, hogy a különböző kisebbségpolitikai helyzetekben milyen technikákat dolgoztak ki a konfliktusok enyhítésére.

I.

Az értelmezési keretek

Az erdélyi kérdést történetileg meghatározza, hogy két egymás mellett párhuzamosan működő nemzet- illetve államépítési folyamatnak egyaránt részét képezi.

Tovább bonyolítja az erdélyi problematikát, hogy a nemzetépítő elitek (az erdélyi román, magyar, német elit) a (nemzet)állami centrumaiktól eltérő, saját stratégiákkal bíró regionális csoportok is egyben. A románok 1918 előtt, a magyarok azt követően mint kisebbségi elit saját külön nemzetépítésükkel³ léptek fel a magyar, illetve román állami törekvésekkel szemben.

Az utóbbi évtized kutatásai azt is nyilvánvalóvá tették, hogy a román és a magyar nemzetépítési folyamat 30–40 éves szinkroneltolódásban van.⁴

* A tanulmány eredeti változata: Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Szerk. Bárdi Nándor, TLA, 2000, Bp., 137–180. A kutatást a Jakabffy Elemér Alapítvány támogatta. Itt a tanulmány javított és bővített változatát közöljük.

De a két nemzetépítés társadalmi következményei, demokratikus élménnyé válása is különbözik.⁵

Ha az erdélyi regionális etnikai/nemzeti elitek egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, jól látszik, hogy ebben mindig meghatározó szerepe volt a nemzetállami centrumoknak. Pontosabban: egyik csoport sem szállt szembe a saját nemzetállami központjának törekvéseivel más erdélyi közösségek érdekében, az etnikai törésvonalon túllépő közös regionális identitás jegyében (a lokális többség intézményesüléseként). Így alapvetően az erdélyi román–magyar viszonyt az utóbbi két évszázadban mindvégig a versenyhelyzet és nem a kompromisszumok sora vagy a kooperáció határozta meg. A középkori Erdély sokféle partikuláris érdeket magában hordozó mozaik szerkezetének felbomlásával a régiót a mai napig a különböző centrumok (Budapest, Bukarest) próbálják felülről összeszervezni. S itt talán nem is az az igazi kérdés, hogy miért nem alakulhatott ki a különböző kultúrák között egyfajta konszociális modell⁶, hanem az, hogy az állami integráció kényszerével szemben (Unió, megyésítés, majd Nagyrománia egységesítése), miként fejlődik a nemzeti autonómia gondolata mint jövőkép, a rendi különállás hagyományának megőrzésétől a modern kulturális autonómia igényéig.

Visszakanyarodva a regionális viszonyokba való beavatkozáshoz: *a magyar függetlenségi és nemzetépítési érdekek érvényesítése* szakította meg: az 1840-es évek román–magyar közeledését; az 1860-as évek autonóm Erdély berendezkedését; és Tisza István 1910-es években kezdeményezett román–magyar megegyezési kísérletét.⁷ *A román nemzetállam építése folyamatában*: az 1918–19-es impériumváltás körülményei; az 1923-as alkotmány; az 1929–30-as decentralizációs kísérlet tette lehetetlenné a sajátos erdélyi viszonyoknak megfelelő közigazgatási berendezkedés létrehozását.⁸

A megközelítések rendszerezése

Az erdélyi kérdés rendezésére kidolgozott terveket két nagyobb körben lehet elkülöníteni aszerint, hogy azok *határváltoztatással* vagy anélkül valósíthatók meg.⁹

Az előbbi csoportba a következő megoldások tartoznak: 1. Erdély Magyarországon belül (autonómiájának biztosításával vagy anélkül), 2. Erdély Románián belül (autonómiájának biztosításával vagy anélkül), 3. önálló erdélyi állam (kantonális közigazgatással vagy anélkül), 4. Erdély területének megosztása Románia és Magyarország között (lakosságcserevel vagy anélkül). 5. Erdély mint a Habsburg Birodalom vagy a Szovjetunió koronatarományá/tagköztársasága.¹⁰

A határváltoztatást nem igénylő kezelési módok: 1. lakosságcsere¹¹, 2. kivándoroltatás,¹² 3. homogenizációs-asszimilációs program,¹³ 4. etnikailag nem semleges modernizációs programok,¹⁴ 5. nemzetiségi törvény, tör-

vénytervezetek,¹⁵ 6. nemzeti autonómia – a) személyi/kulturális autonómia, b) területi autonómia, c) székely autonómia – biztosítása.¹⁶

A feldolgozott dokumentumok *célkitűzéseiket* tekintve: 1. határváltoztató elképzelések, 2. Erdély függetlenségére vagy egy államon belüli autonómiájára vonatkozó tervek, 3. kisebbségi törvénytervezetek, 4. nemzeti (szász-német, magyar, székely) autonómiatervek.

A programok keletkezésének korszakolása

1. 1791–1868: a Supplex Libellus Valachorumtól az 1868-as nemzetiségi törvényig. Ebben az időszakban az erdélyi román törekvések központi gondolata a románság beemelése a rendi politikai szerkezetbe egyházi és etnikai alapon. 1848-ban az unió elutasítása és az önálló egyházi és politikai intézményekhez való jog biztosítása került előtérbe. Magyar részről a francia mintájú nemzetfelfogásra épülő magyar államiság megteremtése, a két haza egyesítése, s ezzel az erdélyi magyar rendek pozícióinak megőrzése állt a középpontban. 1868-ra a nemzetiségek nyelvhasználatában, az anyanyelvű elemi oktatás biztosításában és az egyházi egyenrangúság terén tettek bizonyos engedményeket, fenntartva és fejlesztve a magyar nemzetállami koncepciót.

2. 1868–1918: az erdélyi román politika 1905-ig egyértelműen Erdély autonómiájának visszaállítását tűzte ki célul. Majd ezt követően már a román nép államalkotó személyiségének, külön nemzeti státusának, intézményépítésének elismertetéséért lépett fel. Ugyanekkor, a század második évtizedére az erdélyi nemzetiségi viszonyok, az ott élő románság helyzete nemzetközi kérdéssé vált előbb a szűkebb Bécs–Budapest–Bukarest háromszögben, majd a Balkán-háborúk után az alakuló európai szövetségi rendszerek alkuiban is. A századfordulótól az erdélyi magyar politikai elit számára az addig belügyi, nyelvhasználati kérdésként kezelt román nemzetiségi törekvések nemzetközi ügygé válása mellett, a külterjes állattartás válsága, a birtokállomány csökkenése (román paraszti tulajdonba kerülése) miatt a regionális gazdasági válság jelentette a legnagyobb problémát. Mindkét kérdésben az erdélyi magyar politikai elit jelentős állami támogatást igényelt (etnikai és történelmi alapon) domináns szerepének megőrzése érdekében. Az erős magyar nemzeti államban látták a pozícióörzés biztosítékát.

3. Az 1918–1940 közti időszak stratégiai alaphelyzetével később bővebben foglalkozom. Magyarország részéről a revíziós jövőkép, Románia esetében az új ország egyesítése/egységesítése volt Erdély kérdésében a meghatározó. De épp ekkor jelentkeztek legmarkánsabban a regionális elitnek a nemzetállami központokkal szembeni különérdekei is, amelyeket

pártjaik révén (Országos Magyar Párt, Erdélyi Román Nemzeti Párt – majd Nemzeti Parasztpárt) képviselni is tudtak.

Ebben a korszakban készült a legtöbb és legrészletesebb tervezet az erdélyi kérdés rendezésére. A dokumentumok *keletkezését* tekintve három nagyobb alkorszakot különíthetünk el: a) az impériumváltás időszakát (1918–1920). Ebben a periódusban a román–magyar területi/nemzeti aspirációk révén elsősorban határrendezési és decentralizációs tervek születtek; b) 1928–1931 között Romániában a Nemzeti Parasztpárt volt kormányzati pozícióban, és megpróbálkozott az ország közigazgatásának decentralizálásával. Ennek kapcsán helyezte kilátásba Iuliu Maniu miniszterelnök egy kisebbségi törvény kidolgozását 1930 tavaszára. Ebben a helyzetben a romániai Országos Magyar Párt szakértői különböző vitákat folytattak a kisebbségi szerződésről, és konkrét javaslatokat is kidolgoztak a magyar pártvezetők számára. A Nemzeti Parasztpárt képviselői pedig a kormányuk bukása után újból decentralizációs, regionalista elképzeléseikben látták a kiutat; c) a harmincas évek végére megváltozott nemzetközi erőviszonyok, Németország és Olaszország súlyának megnövekedésével az érintett térségben újból előtérbe került a határrevízió programja, amelyet a román kormányzat különböző politikai intézkedésekkel próbált ellensúlyozni.

A tervezetekhez kapcsolódó *politikai folyamatok szereplői* egyrészt az erdélyi nemzeti közösségek (románok, magyarok, németek), másrészt az ezek révén érdekelt államok (Románia, Magyarország, Németország). Az egész kérdés ebben az összefüggésrendszerben a nemzetközi erőviszonyok átalakulásának függvényévé vált.

4. 1940–1944: a második bécsi döntés utáni időszak azt igazolta, hogy Erdély megosztása és a hagyományos szupremácia harc megvívása nem lehet az erdélyi kérdés tartós kezelési módja. Az erdélyi magyarság részéről megmaradt az igény a regionális intézmények védelmére, pl. a külön pártalakulat gazdasági és kulturális intézményeik fenntartására. Nemzetiségpolitikai szempontból az 1868-as nemzetiségi törvény továbbfejlesztésében gondolkodtak a párt szakértői, de már 1940 októberétől lehetetlenné tette ennek megvalósítását a viszonyosságon alapuló észak-erdélyi magyar és a dél-erdélyi román nemzetiségpolitika. (Az észak-erdélyi románokra vonatkozó politikai intézkedésekre válaszul a dél-erdélyi magyarokra is hasonló – általában megszorító – rendelkezéseket hoztak, és viszont.) Román részről a trianoni határok visszaállítása vált kulcskérdéssé. 1942-ig Maniu a revíziós mozgalom szervezésén túl kereste a kapcsolatokat az erdélyi magyar elit regionális önállóságot és németellenességet képviselő részével. De a háborús események fordultával a régió magyarságától való megszabadulás szándéka került Maniu környezetében előtérbe.

5. 1944–1948: ezt az időszakot két zsákutcs kényszerhelyzet határozta meg. A román politikai vezetést, a királlyal az élen, a Szovjetunió és a ro-

mán baloldali Erdély esetleges elvesztésével zsarolta, amennyiben nem fogadják el a baloldali befolyást a kormányzásban. A magyar kisebbségi politikusok csak a román baloldalon találhattak szövetségesekre, hisz a polgári oldal bűnösnek tekintette a magyarságot, akitől szeretett volna megszabadulni, illetve az addigi nemzeti jogokat a nemzeti homogenizáció érdekében tovább korlátozni. Csakhogy a baloldali szövetség és a szovjet típusú társadalmi berendezkedés paradox módon épp a kisebbségi különérdekek, intézmények megsemmisüléséhez vezetett. Az ekkor született megoldási tervek közül a Márton Áron köré csoportosuló polgári szakértői kör és a budapesti kormányzat terveiben jelent meg a határrevízió. Az elképzelések döntő többsége nemzeti törvény vagy kisebbségvédelmi intézkedés volt. A nemzeti-kulturális autonómia már csak a székely autonómia tervekben jelentkezett.¹⁷

6. 1948–1989: ebben a négy évtizedben az erdélyi kérdés kikerült a nyilvánosságból, és az erdélyi magyar kisebbség megszűnt önálló politikai közösségként létezni. A korszak első két évtizede az önálló magyar intézmények (Bolyai Egyetem, Magyar Autonóm Tartomány) belső átalakulásáról, majd megszűnéséről szólt. Az egyetem ebben a román homogenizációs magyarságpolitikában szocializációs szereppel bírt. A Magyar Autonóm Tartomány funkciója pedig elsősorban az lehetett, hogy a nagy társadalmi átalakulás során (pl. kollektivizálás) a konfliktusok nem alakultak át etnikai összeütközésekké, hiszen a hatalmi akarat végrehajtói is a magyar közösséghez tartoztak, és az anyanyelv használata is biztosított volt.

A következő alkorszak – 1965/68–1972/74 – egy új, elsősorban Ceaușescuhoz és Bukaresthez kötődő új magyar politikai elitet új, kulturális intézményekkel emelt a hatalomba, szemben, a régi erdélyi baloldali hagyományokban szocializálódott addigi magyar kommunistákkal. Majd a hetvenes évek közepétől ez a Domokos Géza, Sütő András, Király Károly meghatározta elit megpróbál szembefordulni a bukaresti homogenizációs politikával, a magyar kisebbség kulturális érdekeit képviselve. Ebben az esetben nem csupán arról van szó, hogy nemzeti kulturális értékeik fontosabbak számukra mint a pártideológia, hanem kiderült a magyar kisebbségi baloldaliak számára is, hogy a szocializmus nem tudta megfelelően kezelni a kérdést. Egy újabb értelmiségi nemzedék a hetvenes évek második felétől már a külön stratégia megteremtésén dolgozik, és nemcsak szamizdat kiadására került sor, hanem 1982-ben újból a kulturális autonómiáról dolgoznak ki memorandumot.¹⁸

7. 1989 után az erdélyi román és magyar elit párhuzamos politikai létezése megint intézményesült. Az utóbbi egy konszociális modellben gondolkozva a társnemzeti státust, a nemzeti autonómia megteremtését dolgozta ki jövőképként. Az erdélyi román politika intézményesülése a kilencvenes évek elején pozícióinak, a szupremácia megerősítésében vált érdekeltté, és

épp ehhez várta a központ segítségét. Miután az RMDSZ önkormányzati stratégiája a kormánykoalícióba való részvétellel háttérbe szorult, 1998-tól az erdélyi regionális érdekek képviselője került előtérbe. A *Provincia* c. lap kísérlete világossá tette, hogy míg a magyar partnerek az erdélyi regionalizmust jogi, politikai kérdésnek tekintik, addig a román barátaik elsősorban kulturális problémaként élik meg.¹⁹ A jövő nagy kérdése: hogyan lehet az etnikai törésvonalat átlépve a regionális külön érdekek képviselőjéhez, illetve a föderációs elképzelésekhez erdélyi román partnereket találni?

2002 után maga a romániai magyar autonómia-diskurzus átalakult, és döntően erdélyi magyar–magyar vitává vált. A problémára egyrészt ráakodott a nyolcvanas-kilencvenes évek etnikai közösség–egység képének integrációs erejének kimerülése után a határozott jövőkép hiánya. (Ilyen belső konszenzusos, demokratikusan kialakított belső alkotmánynak egyedül az 1937-es vásárhelyi találkozó határozatai tekinthetők.) Másrészt az egész problémakört behálózta a kisebbségi társadalom demokratikus, plurális akaratképződésének, pontosabban ennek intézményesülésének hiánya. A probléma átideologizálódott és a pártpolitikai érdekek alá rendelődt.

II.

Magyar törekvések és elképzelések az impériumváltásig

Az első világháború előtti, az erdélyi magyar szupremácia megőrzéséért folytatott szerveződések (Székely Társaságok Szövetsége, Erdélyi Szövetség) tevékenységét és Bethlen István álláspontjának alakulását Romsics Ignác dolgozta fel.²⁰ Ugyancsak ő tárta fel a legrészletesebben az első világháború utáni magyar kormányzatok Erdély-politikáját.²¹ Az erdélyi magyar kisebbség stratégiai útkeresését K. Lengyel Zsolt monográfiája mutatta be, s jómagam ezt más szempontból egy régebbi tanulmányomban vázoltam.²² Ezért ezekkel részletesebben nem foglalkozom.

A századfordulótól néhány, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó szakértő (Beksics Gusztáv, Bartha Miklós, Moldován Gergely, Jancsó Elemér, Barabás Endre) próbálta tudatosítani a magyar közvéleményben, hogy az erdélyi román nemzeti mozgalom a régió belüli szupremáciát a terület Romániához való csatolásával akarja elérni.

Ez a tény, összekapcsolódva a századvég modernizációjában lemaradt belső erdélyi, illetve székelyföldi terület gazdasági problémáival és a román-ság egyre dinamikusabb földbirtokszerzésével, a magyar birtokosállomány meggyengülésével, veszélyeztetettség érzetet teremtett az erdélyi magyar politikai elitben. A kialakult helyzet kezelésére a század első évtizedében komoly terveket dolgoztak ki, amelyek állami beavatkozást feltételeztek az

erdélyi magyarság gazdasági megsegítésére.²³ A kiutat a magyar településterület székelyföldi népfölösleggel történő megerősítésében látták (l. Beksics Gusztáv mezősegi telepítési terve, Darányi Ignác birtokparcellázási programja és Bethlen István birtokpolitikai koncepciója).

A korszakot meghatározó politikus, Tisza István azonban nem pártolta a nemzetiségi tiltakozást kiváltó telepítési és nemzeti támogatási programot. Szabadelvű értékrendjétől távol állt a nemzetiségi viszonyokba való ilyen mértékű beavatkozás, másrészt – és valószínűleg ez volt a döntő – a Monarchia nagypolitikai érdekeit helyezte előtérbe, és igyekezett az erdélyi román nemzeti mozgalom képviselőivel – ahogy a szászokkal is – kiegyezni, Románia a Hármasszövetséghez kapcsolódásának megőrzése érdekében.

A nemzeti kérdésben külön pólust képviselő Jászi Oszkár a tízes évek első felében az ország általános demokratizálásában látta a megoldást, elutasította a nemzeti szupremácia őrzésének gondolatát, és egyáltalán nem tartotta a román nemzeti mozgalmat az ország integritása szempontjából veszélyesnek.²⁴

Az erdélyi magyarság részéről kétféle elképzelés körvonalazódott. Egyrészt megjelentek az Erdély különállását, sajátos nemzetiségi viszonyait a terület saját autonóm intézményei által kezelhetőnek vélt társadalmi, értelmiségi törekvések. A tízes évek új erdélyi folyóiratai indították el az ezzel kapcsolatos vitákat, amelyből majd a húszas években a transzszilvanizmus mint önazonosság-diskurzus fejlődött ki (*Haladás*, 1911, Kolozsvár; *Kalotaszeg*, szerkesztője Kós Károly, 1912, Sztána; *Erdélyi Figyelő*, 1914, Dés; *Erdélyi Szemle*, 1915, Kolozsvár; *Új Erdély*, szerkesztője Szentimrei Jenő, 1918, Kolozsvár). Náluk politikailag sokkal jelentősebbek voltak a századfordulótól kezdődően létrejövő, az erdélyi magyar szupremáciát védő politikai nyomásgyakorló csoportok. Az 1900-ban alapított Székely Társaság 1902-ben rendezett tusnádi kongresszusán már a Székelyföld valamennyi problémáját megvitatták,²⁵ 1904-ben pedig Marosvásárhelyen megalakult a Székely Társaságok Szövetsége. 1903-ban jött létre az Országos Magyar Szövetség, amely a nemzetiségi törekvések megfigyelése és kezelése érdekében politikai tanácsadó szerepkörre törekedett. Az intézmény tényleges irányítója Jancsó Benedek volt. Sándor József, az EMKE elnöke 1904-ben ebben a körben tett javaslatot Erdély részleges autonómiájának visszaállítására.²⁶ A szövetség társelnökévé 1912-ben a lassan legelismertebb erdélyi politikussá váló Bethlen Istvánt választották meg. Ő szorgalmazta egy pártok feletti erdélyi nyomásgyakorló csoport létrehozását. Előbb a Székely Társaságok Szövetségét (1907–1908), majd az erdélyi képviselők marosvásárhelyi választójogi értekezletét (1910) felhasználva, ezt követően pedig az agrárius birtokpolitikai tervek melletti erdélyi egységes kiállással (1912–1913) akarta ezt létrehozni. A Munkapárt, az Alkotmánypárt és az Erdélyi Függetlenségi Párt képviselői között azonban a közjogi és gazdaságpolitikai

kérdésekben oly nagyok voltak a különbségek, hogy akkor nem tudtak közös platformot kialakítani. Tisza István 1913 végén újra tárgyalásokat kezdett a románság vezetőivel, s ennek az ellenzék részéről történő elutasítása, Erdély veszélyeztetettségének érzete, az erdélyi magyar szupremáciához való ragaszkodás megteremtette az együttműködés alapjait. Apáthy István és Kemény Árpád kezdeményezésére az erdélyi ellenzéki pártok 1913. december 7-én Kolozsváron megalakították az Erdélyi Szövetséget, amelynek munkatervét a következő év júniusában fogadták el Marosvásárhelyen. A szervezet célja „az egységes magyar állam keretében, a politikai szervezkedés és mozgalomkeltés eszközeivel megoldani azokat az általános politikai, közgazdasági, közigazgatási, közművelődési és társadalompolitikai föladatokat, melyeknek megoldását Erdélynek különleges viszonyai megkövetelik”²⁷. A programtervezet későbbi tételei: 1. Erdély katonai védelmének „követelése”. 2. A választójogi sérelmek orvoslása. 3. Tiltakoztak a román többségű választókerületek kikerekítése, a román képviselők számának kontingentálása (előre megszabása) és az országosnál kisebb lélekszámú román választókerületek ellen. Törekedtek arra, hogy az erdélyi választókerületek képviselői mandátumait az erdélyi közélet vezetői szerezzék meg. 4. Szükségesnek tartották a törvényhatósági önkormányzatok hatáskörének növelését, a magyar befolyás erősítését. 5. A nemzetiségi kérdésben a teljes állampolgári egyenlőség alapján állva (nemzetiségi) különjogokat nem fogadtak el. Alapelvük „A nemzetiségből mint ilyenből folyó semmiféle követelések el nem ismerése. Magyarországon az állami jogoknak egyedi forrása az egységes magyar nemzeti államhoz tartozása lévén az emberi jogok mindenkit egyénileg, emberi volta és nem nemzetisége alapján illetnek meg”²⁸. Épp ezért elutasítottak mindenféle paktumot, nem fogadták el a nemzetiségeket a magyar állam tárgyalófeleként. Az egyéni sérelmek orvoslását azonban, mint írták, ha jogos, teljesíteni kell. 6. A közigazgatásban olyan légkört szeretnének, amely „Erdély unióját az anyaországgal a lelkekben és az állami intézményekben egyaránt megvalósítja”²⁹. Ennek a kulcsa, hogy a közigazgatás (és az azt megtestesítő közjegyző) ne csak mint követelő, végrehajtó, hanem elsősorban mint segítő, támogató jelenjen meg a helyi közösség előtt. Ezzel együtt kérték, hogy a tudatos nemzetiségi politikát lehetetlenné tevő pártpolitikát vonják ki a közigazgatásból. 7. A közgazdasági szempontoknál a mezőgazdaság korszerűsítésén kívül a magyar földbirtokállomány csorbitatlan megőrzését tűzték ki célul. Ennek érdekében szükséges „egy erdélyi altruista jellegű földhitelintézet, egy erdélyi nemzeti bank megalkotása, amelynek a földbirtok-politikával kapcsolatos pénzügyi műveletek lebonyolítása, az ingó és ingatlan jelzáloghitel ügyének szervezése és a hiteligények tisztességes kielégítése, továbbá a szövetkezés elősegítése lenne a hivatása”³⁰. A szövetség ugyanakkor Erdélyt Magyarországi ipari központjává kívánta tenni. Ezt a vámpolitika, a szakoktatás és az

infrastruktúra megújítása mellett elsősorban az erdélyi földgáz helyi felhasználásával kívánták elérni. Ettől az iparfejlesztéssel járó életszínvonal-emelkedéstől a nemzetiségek hatékonyabb egyéni integrálását remélték. 8. A közművelődés tekintetében az államnyelv elsajátítását vélték kulcskérdésnek. Feladatként azt jelölték meg, hogy a népiskolák negyedik osztályának elvégzése után már minden gyermek szóban és írásban tudja használni az államnyelvet. Amelyik iskola pedig a célt nem teljesíti, ne kapjon állami támogatást, illetve ezek helyébe állami népiskolák felállítását javasolták. A papok és tanítók állami segélyét egyénileg utalják ki, ne pedig fölöttes szerveiken keresztül. Ezzel is ellenőrizhetőbbé akarták tenni a román értelmiséget. Ugyanebben a dokumentumban jelent meg a javaslat az erdélyi állami műegyetem létesítésére. A program részletes ismertetését – a következő, 1917-es tervszellettel együtt – azért tartom fontosnak, mert kézenfekvő hasonlóságot mutat Maniu 1924-es programjával³¹ és az erdélyi románság 1918 utáni törekvéseivel, illetve összehasonlítási lehetőséget nyújt az impériumváltás utáni, megváltozott pozícióból született erdélyi magyar elképzelésekkel.

Az 1916-os román támadás visszaverése után az erdélyi magyar szupremácia megőrzésére törekvő Bethlen István 1917. március 3-i beszédében egyrészt az erdélyi helyreállítási munkálatokat és hosszabb távú regionális fejlesztést irányító kormányzati intézmény felállítását sürgette, másrészt a Romániával készülő békeszerződésbe kárpótlásként be akart foglaltatni területi igényeket. Az így kapott településekre az akkori határ menti románságot telepítették volna ki, helyükre pedig Moldvából csángókat, valamint háborús katonákat hozattak volna.³² E részletesen ki nem munkált terv helyett a békeszerződés (1918. május 7.) csak katonai szempontokból módosította a határt, kis mértékben (5 ezer km²) Magyarország javára, de a megváltozott hadi körülmények között ezt már nem hajtották végre.³³

1917 nyarán, amikor az Erdélyért folytatott román–magyar helyzetkedésben az utóbbi volt nyerő pozícióban, a tartalmából és stílusából következtethetően az Erdélyi Szövetség köréhez tartozó ismeretlen szerző által készített, a Bethlenénél részletesebb terv *Az erdélyi kérdés-ről*.³⁴ Ez a gyökeres és hosszú távú megoldást elsőrendű és halaszthatatlan politikai feladatnak tekinti: „az erdélyi magyarságnak és a vele azonos érdekű, feltétlenül államhű németiségnek etnikai túlsúlyra juttatásán sarkallik. ... Az erdélyi probléma megoldása nem más mint a preventív honvédelem nagy kérdése. Ennek céltudatos és szerves intézésére – ami pedig az eredményes munka nélkülözhetetlen előfeltétele – okvetlenül külön kormányzati akció és külön erre hívatott kormányzati szerv felállítása szükséges”³⁵. A javasolt intézkedések egyik része az erdélyi románságra vonatkozott, amelynek értelmisége magyar állami szempontból megbízhatatlannak bizonyult (az 1916-os dél-erdélyi román betörés során). A nemzetiségi mozgalom társadalmi,

gazdasági, kulturális elkülönüléséről pedig úgy vélte, hogy nem a védekezést szolgálta, hanem a romániai irredenta törekvéseket. Az intézkedések másik része „az erdélyi magyarság faji megerősítésére vonatkozik új magyar elemek betelepítésével”³⁶, a magyar elvándorlás megakadályozásával, a természetes szaporodás és a magyarságba való természetes beolvadás elősegítésével, a magyar nyelvszigetek beolvadás elleni védelmével, az erdélyi románység Romániába történő kivándorlásának tervszerű elősegítésével. A „programszerű követelés” a *gazdaságpolitika terén*: A két ország határán magyar határőrvidék létrehozása. Nagyszabású mezőgazdasági telepítési akció beindítása a székelyföldi tömbmagyar területnek a Mezőségen, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs megyéken keresztül az alföldi magyarsággal való összekapcsolása érdekében. Ezért a békekötés utáni két évre állami elővásárlási jogot kért azon birtokokra, amelyeket a háború kitörése óta részvény- vagy közkereseti társaságokon keresztül vásároltak meg, illetve amelyek parcellázással kerülnek eladásra. Birtokpolitikai törvény elfogadását javasolja az előbbiekben ismertetett 1914-es program részletezésével, kiegészítve a kivándorolt magyarok hazatelepítésének, az alföldi, dunántúli magyar, államilag kötött nagybirtokoknak a románok lakta határszélekre történő áthelyezése igényével. A magyar városok megerősítése érdekében iparfejlesztést, a földgázkincs kihasználása érdekében a bányatörvények módosítását s a vasúti hálózat és a Maros völgy útjának fejlesztését kérték. *Nemzetiségi vonatkozásban*: a nemzetiségi alapon álló pénzügyi intézetek alapításának megakadályozását, a már létezők számára pedig szoros felügyeletet követelt a program. Ugyanígy az „ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági egyesületek, szövetkezetek, valamint közkereseti társaságok és munkásegységek faji alapon való alapításának törvényes megtiltását és csupán községi, vagy szakmai alapon való engedélyezését”³⁷. Az *oktatásügy és az egyházi élet körében* követelték a görög katolikus és görögkeleti iskolák és a tanítóképzés államosítását azzal, hogy a gyermekeket anyanyelvükön is meg kell tanítani írni és olvasni. Javasolták: a román középiskolák, a lelkészképzés, a különböző nemzetiségi alapok, társadalmi szervezetek szigorú állami felügyeletét; az erdélyi magyar görög katolikusok és magyar görögkeletiek kivonását külön magyar egyházközségekbe; az utóbbiak számára külön püspökség szervezését; a román felekezetekből való áttérések megkönnyítését. A görög katolikusok és a görögkeletiek számára is a Gergely-naptár behozatalát. A kötelező állami óvodák létrehozását egész Erdélyben. A *közigazgatásban követelték*: az erdélyi vármegyék határainak megváltoztatását annak érdekében, hogy a magyarság és a németiség számszerű többségbe kerüljön, a közigazgatás újjászervezését megbízható elemek intézményes támogatásával. A közigazgatásból kizárando pártpolitikai szempontokon túl azt kérte a terv, hogy az „oláh anyanyelvűek bármely állami kinevezés alá eső állásra csakis magyar vidékekre, elsősorban az Alföld és Dunántúlra ne-

vezethők ki”³⁸. A tervezet további sorsáról nincs tudomásom. Az abban foglaltak azonban – mint nemzetiségpolitikai intézkedés-technikák – rendszeresen napirendre kerültek. (Úgy is felfoghatjuk ezt a tervezetet, mint a közszellemben jelen levő kezelési technikák gyűjteményét.)

A kormányzati politika az 1916-os betörés után megtorló intézkedéseket hozott a gyanúsaknak minősített román nemzetiségű személyek ellen. Tisza István 1917. májusi lemondását követően júniusban megalakult új kormány belügyminisztere, Ugron Gábor bejelentette, hogy Erdély újjáépítését az Erdélyi Szövetség 1914-es programja alapján tervezi.³⁹ Mezősy Béla földművelésügyi miniszter az ingatlanforgalom állami ellenőrzéséről akart benyújtani törvényjavaslatot.⁴⁰ Apponyi Albert pedig, aki vallás- és közoktatási miniszter volt az Esterházy Móric vezette kormányban, „hozzákezdett a Romániával határos peremterületeken az ún. kultúrzóna felállításához, ahol az összes román felekezeti iskolák helyét állami iskolák vennék át, s csupán 15–18 olyan tanintézetet akartak meghagyni a román ortodox egyház birtokában, melyhez régi közművelődési hagyományok fűződtek. Terve szerint 4–5 év leforgása alatt, több mint 80 millió korona beruházással, 1600 elemi iskola és 800 óvoda létesült volna. Miután ez az érintett vidéken az önálló nemzeti szellemű román anyanyelvű oktatás végét jelentette volna, a nagyszebeni érsek elkeseredetten védelmezte iskoláit, részben pedig a végrehajtással megbízott kormánybiztosságnál próbált a felállítandó állami iskolákban a hittan mellett a román nyelv tanításának is helyet szorítani. 1918 júniusával a Vallás és Közoktatási Minisztérium (VKM) megszüntette a zónában 311 román felekezeti iskola 477 tanítójának mindenemű államsegélyét”⁴¹. Az Erdélyi Szövetség programjából a harmadik Wekerle kormány (1917. augusztus 20. – 1918. október 30.) az ingatlanforgalmazás korlátozását vezette be. Bürokratikus módon megnehezítették a románság számára a birtokvásárlást, minden ingatlaneladáshoz, illetve tartós bérbeadáshoz szükség volt a kolozsvári Ingatlanforgalmi Bizottság engedélyére: egy év alatt mintegy 10 ezer holdra vonatkozóan tagadták meg a vásárlási engedélyt.⁴² 1918 márciusában Ugron Gábort erdélyi királybiztossá nevezték ki; felvállalt Erdélyi Szövetség programját azonban a háborús körülmények között nem tudta megvalósítani.

Az előbb áttekintett kormányzati technikák később, az 1918 utáni Nagyrománia kisebbségpolitikájában köszöntek vissza. A háború előtti magyar és az impériumváltás utáni román hivatkozás egyaránt az államegység felállításából indult ki. Mindkét helyzetben a hatalmon belüli csoport a másik fellet irredentának tartotta, és elsődleges feladatának tekintette saját befolyásának erősítését. Legplasztikusabban C. A. Macartney angol elemző fogalmazta meg ezt a szupremácia-problémát: „Mi hát Erdély utóbbi tizenöt évének mérlege? Mint láttuk, ezeknek az éveknek a története nagyrészt egyszerű szerepcseréből állt. 1914-ben Erdélyt magyarok uralták a magyarok érde-

kében, a románok nélkül és nagyrészt ellenükre, míg a szászok egyfajta középpozíciót foglaltak el. Ma románok uralják a románok érdekében, a magyarok ellen, a németek még mindig középső, kulturálisan jobb, társadalmilag és gazdaságilag rosszabb helyzetével. Ahol korábban magyarok bírták a politikai hatalmat, ott ma a románok birtokolják. Régebben magyar és néhány német hivatalnok volt, román egy sem, hamarosan románok lesznek, néhány német, magyar egy sem. Államilag támogatott magyar oktatás, küszködő román és német iskolák helyett most államilag támogatott román oktatás van, míg a magyarok (és ismét a németek) küzdelemre kényszerülnek, hogy iskoláikat fenntartsák. Ahol korábban a magyar ipar és mezőgazdaság kapott könnyen hitelt, most románok kapják, és így tovább”⁴³.

1918 őszére a román-magyar viszonyban fordult a kocka, és ebben a (vákuum)helyzetben új megközelítések váltak szükségessé. Az *Erdélyi Szövetség* vezetői (Apáthy István, Kemény Árpád, Bethlen István) *új javaslatokkal fordultak* Károlyi Mihályhoz: 1. A nemzetiségi kérdésben nélkülük ne kötelezze el magát. 2. Az eljövendő béketárgyalásokon nem szabad Magyarország belső egységét feláldozni vagy az ország megcsonkítását elfogadni. 3. „A horvátokat sorsukra kell bízni.” 4. A föderalizálás helyett a nemzetiségek egyházi, közművelődési, gazdasági önkormányzatát lehetne biztosítani. A felekezeti iskolák számára „szabad rendelkezésre adjuk a Magyarország költségvetésében tanügyi célokra fölvetett összegnek azt a hányadát, amely az ő adózási hányaduknak megfelel”⁴⁴. 5. Az oktatásügyben: az elemi iskolák a nép anyanyelvén működnének, és azon a nyelven tanítanak a magyar nyelvet is. A középfokú oktatásban a nemzetiségek igényeiknek megfelelő számú intézményt létesítenének. 6. A hivatalos nyelvhasználat terén: a nemzetiségek lakta járásokban az önkormányzatokat kétnyelvűvé tennék. A közigazgatásban: a föderalizálás helyett a megyék határainak nemzetiségi szempontú kikerekítése, az önkormányzatok két nyelvévé alakítása lenne helyénvaló. Az önkormányzatokban a néppel érintkező tisztviselőknek tökéletesen kell beszélniük a lakosság nyelvét. Ezt a nemzetiségek által kiküldött bizalmi tanács is ellenőrizhetné. Minden nemzetiség számára külön ügyosztályt vagy államtitkárságot biztosítanának. Maximum odáig mennének el, hogy minden, az ország lakosságának több mint 10%-át adó nemzetiségnek külön minisztere lehetne. Erdély autonómiáját azzal az indoklással utasította el a javaslat, hogy ott a magyarság és a németiség együtt számbelileg majdnem azonos a románsággal, de gazdaságilag és kulturálisan sokszorosan a fölött áll, tehát az önkormányzó Erdélyen belül úgyis túlsúlyban lesz. Szerintük Erdély autonómiájának felvetése csak Erdély elszakítását készíti elő. Az előbbieken felsorolt jogokat csak úgy adhatják meg, ha a szomszéd államok lemondanak az irredenta törekvéseikről. Ha pedig ez megtörténik, végképp semmi értelme az erdélyi autonómiának.

Teljesen más nézőpontból közelítette meg a helyzetet a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának vezetője, Jászi Oszkár. 1918 tavaszán írt munkája – *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* – egy demokratikusan létrehozott Duna-táji államszövetség tervére épül.⁴⁵ Az öt „valóságos nemzeti államembrió” – magyar, német, cseh, lengyel, horvát-szerb – szövetséget alkotna. Az itt élő nemzetiségeket hatékony védelemben kívánta részesíteni. Mindezt egy nagyobb európai integrációs folyamatban helyezte el. A terv a történelmi Magyarország területi épségének megőrzésével számolt. Napjainkból visszatekintve – nem tulajdonított kellő súlyt az anyaországgal is rendelkező nemzetiségek (szerbek, románok) elszakadási törekvéseinek.

A magyarországi nemzetiségi élitek kiválási törekvéseit azonban Jászi miniszterként 1918 őszén már nem hagyhatta figyelmen kívül. Elsődleges célja ekkor az volt, hogy a békekonferenciáig megteremtse a magyarországi nemzetiségi kérdés kezelésének intézményes alapjait anélkül, hogy a nemzetiségek és a szomszédos hatalmak az országhatárok kérdését előre eldöntenék. A *Román Központi Nemzeti Tanács* 1918. november 9-i *ultimátumában* követelte a budapesti Nemzeti Tanácstól 26 kelet-magyarországi vármegyének a nagyszebeni román nemzeti kormány alá rendelését. Az ezt követő *aradi tárgyalásokon*, november 13-án Jászi ajánlata a következő volt:

1. A vármegyei keretek mellőzésével, járásokat vagy kisebb egységeket alapul véve, lehetőleg homogén nemzeti blokkokat hoznának létre Kelet-Magyarországon. Ezeknek a nemzetiségi területeknek a kijelölését nemzetközi bizottság ellenőrizné.
2. A románság ezekben a kantonokban maga működtetné a közigazgatást és az államhatósági ügyeket, a hadügy és a külügy kivételével.
3. Az erdélyi románság képviselői részt vehetnének a békekonferencián, ahol a végleges határokról döntenek. A kantonális felosztásban magyar impérium alá esne: Háromszék, Brassó, Udvarhely, Nagy- és Kis-Küküllő megye, Maros-Torda alsó fele, Torda-Aranyos középső része, Kolozs megye középső része Kolozsvárral, Bánffyhunyardal, Nagysármásig, a Szamos völgye Désig, Bethlennel. A román nemzeti terület határa „Orsovától indulna ki (Orsova még magyar terület lenne, Fehértemplom és Versec is), Temes- és Arad megyén át vonulna végig Radna és Nagyhalmaigy mellett, Gyulánál elkanyarodnék Tenkéig, azután a cséfal járásig, Nagyváradtól Élesdig, Szilágysomlyóig és Zilahig, magában foglalná Szatmár megye erdői járását, aztán elkanyarodnék Nagybánya és Felsőbánya alatt, Máramarossziget magyar terület maradna, a Visó völgye a határig román lenne”⁴⁶. A román területeken belül egyes városok magyar autonómiát kapnának: Petrozsény vidéke, Déva, Vajdahunyad vidéke, Resica, Szászváros vidéke, Lugos vidéke, Beszterce vidéke, Stájerlak vidéke, Belényes vidéke. A magyar területeken belül autonómiát kapna: Alibunár vidéke Torontálban, az avasi járás és a radnóti járás.

Ezzel szemben a román vezetők már csak a Román Királyságon belül tudták elképzelni Erdély autonómiáját. Maniu teljes szuverenitást kért a románok számára egész Kelet-Magyarországon, és nem provizórikus, hanem végleges megoldást kívánt a béketárgyalások előtt. A következő napon *Jászi egy újabb 11 pontból álló javaslattal* állt elő. A legfontosabb pontok: román impérium mindenütt, ahol román többség van (1); a román impérium küldöttje helyet foglal a magyar kormányban minden közös érdekű ügy intézésénél (2); a nemzeti kisebbségeknek kölcsönösen biztosítják az 1868-as nemzetiségi törvényben biztosított védelmet (5); a provizórikus román impérium a román királyság katonai erejét nem veheti igénybe (7); a magyar kormány és a román komité kormánybizottságot szervez az új rend életbe léptetésére (8). A javaslatokat azonban Aurel Lazăr azzal utasította el, hogy ez sem adja meg a román nemzetnek „a végrehajtó hatalmat”. S ebből adódóan a rendet sem garantálhatja a Román Nemzeti Tanács.

Néhány nappal későbből Somló Bódog, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács tagjának kézírásával került a nemzetiségi minisztérium irattárába az úgynevezett „*Keleti Svájc*”-tervezet⁴⁷: Magyarországot XIV kerületre vagy kantonra osztotta fel. Az I-III. kerület a felföldi részekben szerveződött volna. A IV. kerület rutén, magyar és román községekkel Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyéket foglalta magában, Beregszász vagy Máramaros-sziget központtal. Az V., dési kerület Szilágy, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód megyéket és Kolozs északnyugati részét alkotta, Dés központtal. A VI. kerülethez Maros-Torda, Csík, Háromszék, Udvarhely, Brassó, Torda-Aranyos és Kolozs vármegyék tartoztak Marosvásárhely vagy Kolozsvár központtal. A VII. nagyszebeni, szász kerületbe sorolták Kis- és Nagy-Küküllő, Fogaras, Szeben, Alsó-Fehér vármegyéket Nagyszeben központtal. A VIII. dévai román kerülethez tartoztak Hunyad, Krassó-Szörény, Arad keleti része, Bihar déli része, Torda megye gyalui járása, Déva központtal. A IX. német-szerb-bunyevác kerületbe Temesvár székhellyel Temes, Torontál, Bács-Bodrog vármegyét osztotta be. X. magyar, néhány román községgel kialakított kerülethez Csongrád, Békés megyék, Arad és Bihar megye nyugati, Bács-Bodrog megye északkeleti része került, Szeged központtal. A XI. döntően magyar, román községekkel kialakított kerülethez Szolnok, Hajdú, Szabolcs, Szatmár és Bihar nagy része tartozott Debrecen székhellyel. Egy-egy kerület élén a kormány által kinevezett főispán állna (akinek a jelölésére vagy a kerület, vagy a kormányzat tenne többes ajánlatot). A kerület hatáskörébe tartozna a közigazgatás, a közegészségügy, a földművelésügy, a népjólét, illetve az országos törvényeken belül az oktatásügy és az igazságszolgáltatás. A kerület hivatalos nyelve a többségi lakosságé, a külső érintkezésben azonban a magyar nyelv. A tervezet szerint a közoktatást államosítanák. A népiskolákban anyanyelvű oktatás folyna, 35–40 kisebbségi tanuló esetén a szülők kérésére számukra külön isko-

lát kellene felállítani. A magyar nyelv oktatása minden elemi iskola 4. osztályában és a középiskolák I. osztályától kötelező volna. Az ipari szakképzés és lehetőleg a tanoncképzés is magyarul folyna. A kerület az autonómiával járó költségeket maga fedezné. Ez a koncepció inkább a politikai szándék, a nyilatkozatok szintjén létezett, nem volt részletesen kidolgozva. Eljutott a nemzeti autonómiák elfogadásáig, de még nem szerepel benne a nemzetiségek össz- vagy csúcsszervének intézménye, amely a területi és intézményi különállást vezetné. Ez jön létre a gyulafehérvári nagygyűlés után (Kormányzótanács), ezzel próbálkozik néhány hétig a Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság, és ez a külön intézményesült nemzeti központ jelen van a – kantonizációs koncepció román elutasításával párhuzamosan előtérbe került – székely köztársaság elképzelésekben is.

1918. november 9-én Budapesten Gaál Sándor, 13-án pedig Kolozsváron Sándor József vezetésével megalakult a Székely Nemzeti Tanács. A fővárosban a szervezet vezetését rövidesen – a Bethlen Istvánhoz közel álló – Jancsó Benedek, Sebess Dénes, Ugron Gábor vették át. November 17-én, néhány nappal a belgrádi szerződés aláírása és a sikertelen aradi tárgyalások után nagygyűlést tartottak Budapesten, ahol állást foglaltak Magyarország területi integritása mellett, a nemzetek szabad fejlődését biztosító kantonális szervezet híveiként. Arra az esetre, ha a békekonferencia nem fogadná el az integritás megőrzésének elvét, elhatározták az önálló székely köztársaság etnikai alapon történő megszervezését. Követelték azt is, hogy a székelység a békekonferencián külön meghívottként vagy a Magyar Népköztársaság küldöttségében képviselve legyen.⁴⁸ Ezeket a javaslatokat Jászi Oszkár is támogatta. A budapesti nagygyűlés után két nappal Marosvásárhelyen, Bethlen István háttérmunkája nyomán bizottság alakult a Székely Nemzeti Tanács megszervezése érdekében, november 28-ra nagygyűlést hívtak össze. Az előkészítés során napvilágot látott sajtóhírek szerint az SZNT végső célja a független székely köztársaság létrehozása a wilsoni önrendelkezés alapján. A külön székely politikai entitás tételezésekor a magyarság más közösségeitől eltérő gondolkodásmódra, mentalitásra, a történeti hagyományokra (székely–magyar különérdekek, az 1848 előtti külön székely natio) hivatkoztak. A köztársaság területe Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda, Torda-Aranyos megyékből, valamint Moldva csángók lakta vidékéből és Brassó, Kis- és Nagy-Küküllő, Beszterce-Naszód megyék magyarlakta településeiből alakult volna ki. Összesen 1,3 millió főnyi lakosságából 666 ezer fő magyar, 460 ezer román és 150 ezer szász. Így a magyaroknak és a szászoknak kétszeres számbeli fölényük lett volna a románsággal szemben. Marosvásárhelyen azonban a székely köztársaság kikiáltása helyett az Erdélyrészi Magyar Nemzeti Tanácsot választották meg, amelynek feladatául az erdélyi magyar területek magyarságának védelmét szabták meg. A nagygyűlés résztvevői ál-

lást foglaltak amellest, hogy az erdélyi nemzetiségi problémákat a területi integritás fenntartásával oldják meg, és kérték a román betörés ellen megfelelő katonai intézkedések megtételét. A székelység megszervezésére pedig Székelyföldi Nemzeti Tanács létrehozását kezdeményezték.⁴⁹ Mindez azonban a román csapatok néhány nap múlva bekövetkezett bevonulása miatt különösebb következmények nélkül maradt. Regionális hatalmi szerepet a budapesti kormányzat az Apáthy István vezette kolozsvári Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosságnak kívánt adni, de ehhez már nem álltak rendelkezésre megfelelő eszközök.

A belgrádi szerződés alapján (1918. november 13.) az antant nevében megszállt területeken a wilsoni önrendelkezés elvéből kiindulva tovább élt a székely köztársaság létrehozásának eszméje. Paál Árpád tett erre javaslatot december 8-án a székelyudvarhelyi *Székely Közéletben*.⁵⁰ December 22-én, amikor a székelyudvarhelyi tisztviselők felvették a kapcsolatot a nagy-szebeni román Kormányzótanáccsal, Romul Boilának felvetették az önálló székely köztársaság eszméjét is; ő ezt elutasította azzal, hogy a gyulafehérvári határozatok múlttá tették a dolgot. 1919. január 2-án a székelyudvarhelyi tisztviselői értekezleten megállapodás született arról, hogy a fegyverszüneti szerződés és a megszállás elismerése mellett is ki kell állani a független semleges székely állam mellett. Január 9-én Paál Árpád helyettes alispán már úgy tette le az esküt a tisztviselőkkel a Magyar Népköztársaságra, hogy amennyiben Udvarhely megyében megszűnik a magyar államiság, az eskü a székely önkormányzatiságra továbbra is érvényes maradjon.⁵¹ Másnap a román hatóságok Paált házi őrizetbe vették. Itt írta meg később a megyében illegálisan terjesztett *Emlékirat a semleges független államról* c. dolgozatát.⁵² Ez az írás: válsághelyzetben készült utópikus társadalomszervezési vízió. A köztársasághoz Brassó, Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda megyék és Torda-Aranyos egy része tartoznának. Gazdasági alapját a köztársasági tulajdonná tett erdők, az állami monopóliumokkal ellátott állattenyésztés és az államosított altalajkincsek képeznék. Az export-import haszon is az államot illetné. A magántulajdonban maradt szántók, földek, rétek, szőlők csak családi szükségletek kielégítésére szolgálnának. Az államigazgatás szervezetéhez tartozna a köztársasági elnök (reprezentáció és főfelügyelet), a külügyminiszter (külügy, pénzügy), a belügyminiszter (közigazgatás, népjólét, oktatás, vallás, törvénykezés, milícia fenntartása, a közgazdasági miniszter (földművelés, iparügy, közlekedés, bányáügy, belkereskedelem). A törvényhozást hatévente választanák, amely a legfőbb bíróság elnökét is megválasztaná. A terv a székely köztársaságot nemzetközi viszonyok tekintetében Románia és Magyarország között, gazdasági szövetségi rendszerben helyezné el, vámuniókkal. A köztársaság a román–magyar viszony és a „kommunista társadalmi harcok szempontjából” semleges terület lehetne. Ezt a semlegességet Paál szerint a bal-

káni államoknak, a nagyhatalmaknak, illetve Romániának és Magyarországnak is garantálniuk kellene.

A székely köztársaság eszméje néhány hónap múlva újra felmerült egy, a szegedi francia csapatoknak átadott ajánlatban.⁵³ A nem azonosítható javaslattevő (Geza Cuska de Haro) mintegy 100 ezres székely hadsereget ajánlott fel a Vörös Hadsereg elleni küzdelemhez egy önálló „Székely Köztársaság” *antanttámogatása ellenében*. De a francia közvetítő az Erdélyi Régiók Független Köztársaságának kikiáltása szándékát továbbította. Ez nem lehet elírás, mert a „magyar kormányzat alá” veendő megyéket is felsorolták: Csík, Háromszék, Udvarhely, Maros-Torda, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Kolozs, Torda-Aranyos, valamint kérték Brassó, Alsó-Fehér, Szolnok-Doboka, Fogaras, Bihar és Szilágy magyarok lakta részét. Tehát itt már elmozdulásról van szó. A javaslattevők feltehetően tudtak a Vix-jegyzékről (1919. március 20.), s arról, hogy Magyarország a partiumi területeit is elveszti. Ezért az egész elcsatolandó országrész összmagyarsága számára akartak önálló nemzeti területet kialakítani.

Székelyföldről e vonatkozásban, az impériumváltás időszakából még két említésre méltó dokumentumot találtam. 1920 májusában a *Háromszék és Udvarhely megyei tisztviselők kérdésekkel fordultak a magyarországi kormányzathoz*, hogy tisztázódjanak az állam velük kapcsolatos céljai. Abban az esetben, ha államilag lemondanak róluk, „akkor határozottan követeljük a magyar kormány útján a teljes jogokkal felruházott önálló municipiális autonómiát, értve ezt úgy, hogy csupán a főispán képviselné a román kormányt, – egyebekben, az alispántól kezdve a közigazgatás minden ágában magyar tisztviselők vennék át a szolgálatot, mert csak így biztosítható a székely-magyarság kompakt egysége”⁵⁴. A békeszerződés aláírása után, 1920 szeptemberében az akkor újságíróként dolgozó Paál Árpád Székelyföldre utazott, és megszervezte *40 település azonos szövegű beadványát* a román törvényhozáshoz és a Népszövetséghez. Ezekben a békeszerződés 47. §-ára hivatkozva a magyarság és a székelység számára nemzeti önkormányzatot kértek. „A nemzeti önkormányzatnak legyen külön rendelkezési joga a Székelyföld, a brassói megyei magyarok lakta területek és a Kis-Küküllő megyei magyar medencéből, illetve Maros-Torda megye mezősgéi felső határából kinyúló és Aranyostorda, Kolozs, Szolnok-Doboka, Szilágy megyéken átvonuló összekötő terület, s a Királyhágón túli magyarság földje felett.”⁵⁵ Ezen a területen közigazgatási, igazságszolgáltatási, oktatási, gazdasági és „helyvédelmi” hatásköröket, és az ezekre vonatkozó törvényhozási jogot igényeltek a magyar önkormányzat számára. Az előbb ismertetett területen kívül élő magyarságról „lajstrom” készítését kérték, hogy azok is tagjai lehessenek a nemzeti autonómiának, s e kataszter alapján adhassák le szavazatukat a nemzeti önkormányzatra és az állami törvényhozásra. A kérés további sorsára vonatkozóan eddig forrásokat nem találtam. Ez a dokumentum

célkitűzésében tartalmazza a szászoknál egy éve már deklarált⁵⁶ nemzeti autonómia keretét, amelyben az erdélyi magyar (kisebbségi) elit 1920-ban Románián belül biztosítva láthatta volna jövőjét.

Visszatérve az 1918 végi fordulponthoz, a kantonizálás és a székely köztársaság koncepciók mellett az 1918. december 23-i *kolozsvári nagygyűlésen* (a gyulafehérvári nagygyűlés ellensúlyozására szervezett demonstráción) az erdélyi nemzetek közös önrendelkezési igénye (a területi integritás megőrzését hangsúlyozva) állt a beszédek középpontjában;⁵⁷ és a nagyszebeni Kormányzótanáccsal szemben a kolozsvári Kelet-Magyarországi Kormányfőbiztosságnak próbáltak legitimitást adni. Mindez azonban a román csapatok kolozsvári bevonulása miatt sem lehetett eredményes. Eközben a legkülönbözőbb tervek láttak napvilágot Erdélyben. 1919 első napjaiban a román katonai cenzúra engedélyével jelent meg Csáky György *Megváltó* c. röpirata, amely azt javasolta: Magyarországon írjanak ki népszavazást arról, hogy a népek önrendelkezési jogának alkalmazási lehetőségei közül a kormány melyiket képviselje a béketárgyalásokon.⁵⁸ Négy alternatívát sorolt fel: 1. a nemzeti autonómiák elve (Magyarország közjogi integritásának megszüntetése), 2. nemzetiségi kantonrendszer felállítása (Magyarország nemzeti integritásának megszüntetése), 3. a nemzetiségek elszakadása (Magyarország megszűnése), 4. Magyarország integritásának megőrzése a nemzetiségi jogok megadásával.

A fenti lehetőségek között nem szerepelt a Vasile Goldiș által részlegesen és időlegesen tervezett⁵⁹, a Kelet-Magyarországi Kormányfőbiztosság által kényszerűségből sugallt stratégia: az önálló Erdély létrehozásának alternatívája. Ennek első lépcsőfoka a Magyarországgal szövetséges Erdély elképzelése. Erre vonatkozólag Budapesten Békési András dolgozott ki tervet *Erdély megmentése. A megvalósítható magyar-román-szász impérium* című röpiratában.⁶⁰ Békési az autonóm Erdély és a független erdélyi gubernium visszaállításából indult ki. Az erdélyi nemzetek együttműködése mellett szól gazdasági egymásrataltságuk, néprajzi elhelyezkedésük, az a földrajzi tény, hogy a régiót hegyek választják el Romániától, s nem utolsósorban az a szempont: hogyha az erdélyi nemzetiségek egymással viszálykodnak, abba valamennyien tönkremennek. Ezért önálló és független erdélyi népszövetség megalakítását javasolta a románság által kívánt vármegyékben addig a néprajzi határig, amelyen tényleg a románok laknak. Ez az alakulat nem Romániával egyesülne, hanem lakói alkotmányos szövetséget alkotnának, majd a nemzetek önrendelkezési joga alapján önállóan alakíthatnának ki szövetségi viszonyt Magyarországgal. A terület egyenlő jogú, a nemzetiségi településterületeket elhatároló kantonokból állna. Ahol ezt nem lehet megoldani, ott a nyelvszigetek külön autonómiát kapnának, és a hozzájuk legközelebbi azonos nyelvű kantonhoz tartoznának. A régió állama élén kormányzó állna, akit 3 évente más-más nemzetiségből

választanának. A 9 szakminiszter közül 3–3 tartozna az egyes nemzetiségekhez. A nemzetgyűlésbe általános és titkos választások útján kerülnének a képviselők. A vármegyék élén az ott élők többségi nemzetiségéből választott főispán állna, de az alispánt és a főjegyzőt a kisebbségből választanák meg, finom helyi egyensúlyt teremtve. Magyarországgal közös volna a posta, a közlekedés-, a hadügy, pénzügy és a külügy. Jövedelme és adója fölött maga Erdély határozna, és e területeken Magyarországtól függetlenül fejlődhetne. Tehát a szövetség döntően gazdasági jellegű volna, hiszen Erdély Magyarország mezőgazdasági termékeire, míg az utóbbi a régió bányáira, fájára, földgázra szorul. A Károlyi szakértői köréhez tartozó Békési a legnagyobb problémát az erdélyi nemzetek széthúzásában-szétfejlődésében látta, és figyelmeztette az eliteket, hogyha Romániába is megérkezik a forradalom, Budapesthez hasonlóan elhanyagolják Erdélyt, illetve az esetleges egyesülés balkáni irredentizmust fog teremteni Magyarországon is, csak a békétlenség szításának iránya változna meg.

Az erdélyi nemzetek történelmi összefogását vette alapul az önálló erdélyi államiságot javasló Gyárfás Elemér, Kis-Küküllő megye volt főispánja, majd a megyei nemzeti tanács elnöke, később a romániai magyar közélet meghatározó politikusa; 1919. március végén készítette el memorandumát *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei* címmel.⁶¹ A wilsoni elveket és a történelmi Erdély alkotmányát egyeztető terv szerint a régió további béke, demokratikus fejlődése érdekében az ottani magyar, szász, román nemzet „fölbonthatatlan uniót és szövetséget köt egymással”. A Nagyrománia és Magyarország közti érdekharcot Erdélyért, amely szembeállította az erdélyi nemzeti közösségeket, külpolitikai kérdéssé kell tenni. Szintén külpolitikai kérdésnek tekinti, hogy milyen területek tartoznak majdan „Erdélyországhoz”. (Csupán a történelmi Erdély vagy a megszállt kelet-magyarországi területek.) Az önálló Erdélyt az Erdélyi Kormányzótanács irányíthatná 10 magyar, 10 román és 4 szász taggal, döntéseiket egyhangúlag vagy – bizonyos döntések esetében – 2/3-os többséggel hoznák meg. A kormányzótanács feladata volna különböző törvényjavaslatok kidolgozása: agrárreform, választójog, a vármegyék nyelvhatár szerinti kiigazítása, a büntetőtörvénykönyv – nemzetiségi szempontú – módosítása. Az Erdélyi Országgyűlést a régi választójog alapján hívnák össze. Mindezt egy 7–10 tagú magyar csoport (püspökök, tekintélyes volt parlamenti képviselők, főispánok) indíthatná meg a Magyar Nemzeti Tanács és a Kormányzótanács között. A memorandumra a Kormányzótanácstól nem érkezett válasz. A következő két évben, amikor a magyarországi kormányzat intenzív tárgyalásokat kezdeményezett a veszteségek csökkentése érdekében, ők döntően Erdély közjogi különállását szerették volna elérni.

1919 májusában Rugonfalvy Kiss István egyetemi tanár dolgozott ki memorandumot egy, a szláv fenyegetettséggel szemben létrehozandó

román-magyar perszonálunióról: ebben nem szólt Erdély közjogi különállásáról, de utalt arra, hogy az erdélyi magyarság helyzetének alakulásától függ az együttműködés lehetősége.⁶² Ugyanez az elképzelés jelentkezett – és itt már nem egyoldalú emlékirat-készítésről volt szó – az *1919. júniusi bécsi tárgyalásokon* a román kormányzat és a magyar emigráció között. A bukaresti fél mindvégig arra törekedett, hogy még a béketárgyalások előtt olyan határokat fogadtasson el a magyar féllel, amely az 1916-os szerződésben kijelöltekre minél inkább emlékeztet, míg a bécsi emigráció, majd a budapesti kormányzat Erdély és a magyar kisebbség közjogi különállásának, kisebbségvédelmének biztosítására törekedett. 1919 augusztusának végén, illetve szeptemberének elején egy *olasz-román-magyar összefogásról tárgyalva* mindkét fél konkrétan is megfogalmazta elképzeléseit. A román követelések egyrészt a számukra is megfelelő kormány alakítására, a szláv és német orientációtól s az irredenta politikáról való lemondásra vonatkoztak. Ezeket a magyar fél elfogadta. A további követelések problematikusabbak voltak: a Habsburg-restauráció kizárásának kérésére a magyar fél kitérő választ adott, a béketárgyalások előtti megegyezést az eljövendő román-magyar határ ügyében pedig elutasította. Számunkra azonban most igazából az az érdekes, hogy a követelések elfogadása esetében mit ajánlott a magyar félnek Ion Erdélyi és Constantin Diamandi a román kormányzat részéről. Egyrészt gazdasági együttműködést és segítségnyújtást, másrészt a magyar lakosság számára jogainak gyakorlását az átengedett területeken. Ez utóbbi alatt értendő: teljes jogegyenlőség, magyar közoktatás minden szinten – beleértve a magyar egyetemet is –, a magyar nyelvhasználat biztosítása a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, vagy területi autonómia a magyar megyéknek, vagy a Renner-féle „népkataszter elvének” alkalmazása, valamint a teljes vallásszabadság garantálása. Ezzel szemben Magyarország előterjesztéseinek egy része a fegyverszüneti feltételek visszavonására, a román csapatoknak a demarkációs vonalra történő visszavonására, a háborús jóvátételről való lemondásra, az államadósság arányos részének átvállalására, a szabad közforgalom biztosítására vonatkoztak; a többi pedig a rekvirálások leállítására, a lefoglalt javak visszaadására, a magyar sérelmek (politikai zaklatások, iskolabezárások, állami nyugdíjasok ügye) orvoslására az elfoglalt területeken. Végezetül a Romániának átengedett területek autonómiáját kérték. Erdélyben, Románián belüli autonómiája révén (az Osztrák-Magyar Monarchia mintájára), közös maradna az uralkodó személye, a hadsereg (az erdélyi hadtest ezen belül speciális egységet alkotna), a pénz, a jegybank, vámhatóság és képviselő a külkapcsolatokban (Erdély arányos részvételével). Erdély saját – kétkamrás – törvényhozással és kormánnyal rendelkezne. A képviselőházba általános választásokon lehetne bejutni, de a nemzetiségek számára kialakított külön-külön választókerületek működnének. A szenátus a felekezetek, ke-

reszkedelmi, ipari, mezőgazdasági kamarák, tudományos intézmények, jogi hatóságok küldötteiből állna össze, nemzetiségtől függetlenül. Mindhárom nyelv hivatalos lesz, a helyi közigazgatásban pedig a különböző (magyar, román, kevert) nemzetiségi területek/kantonok többségi nyelve lesz a hivatalos. Külön érdekessége a dokumentumnak, hogy az egyes városokat is külön közigazgatási területeknek tekinti (mint municipium). Mindezeket a terveket azonban szeptember 19-én már el is utasították.⁶³ Ezt követően 1921-ig további tárgyalásokra is sor került hol olasz, hol francia biztatásra, de akkor már elsősorban Magyarország nemzetközi elszigetelődésének megakadályozása, enyhítése érdekében.⁶⁴

Az önálló Erdély elképzelése azonban továbbra is napirenden maradt. A *háborút követő béketárgyalásokon* Apponyi Albert, a magyar küldöttség vezetője 1920. január 16-i beszédében az etnikai határok mellett érvelt, a egyes nemzetiségű területek hovatartozása ügyében pedig népszavazást kért.⁶⁵ Az előző év végén Bethlen István és Jancsó Benedek által a béketárgyalásokra készített, *az erdélyi kérdéssel foglalkozó jegyzék* csak a történeti Erdély 15 vármegyéjére (Szilágy, Szatmár megyék egyes részeivel) dolgozott ki népszavazási és kantonizációs tervet, tehát a megszállt Bihar, Arad, Csanád, Torontál, Temes, Krassó-Szörény megyékre már nem.⁶⁶ Ez utóbbi területeket népszavazás nélkül kívánták Magyarországon belül megtartani. Erdély speciális helyzetét a régió délkeleti részében, a magyar alföld határától messze található székelyföldi magyar tömbben, a nemzetileg kevert területekben, a térség földrajzi egységében és történelmi múltjából adódó sajátos nemzeti önazonosságokban jelölték meg. A terv szerint az erdélyi románság önrendelkezését három féle módon gyakorolhatná: Magyarországgal gazdasági egységben, de teljes nemzeti autonómiával felruházva; unióban az erdélyi magyarokkal és szászokkal, független Erdélyt létrehozva, illetve Romániával állami közösségben. A kisebbségjogi garanciákat nem tartották elegendőnek, mert azokat közigazgatási rendelkezésekkel semmissé lehetett tenni. Az emlékirat szerint minderről népszavazást kellene tartani. Magyar részről az első két megoldás valamelyikének elfogadásában bíztak. Úgy vélték, hogy Erdélyt önállóvá kell tenni, befelé pedig nemzetiségi szempontból semlegesíteni kell. Ezért nyelvi szempontból négy területi/kerület típusba sorolták a régiót: túlnyomóan magyar terület, túlnyomóan román terület, túlnyomóan sváb, illetve szász terület, vegyes nyelvű területek. Ez utóbbiakon belül is elkülönítették a román-szász-sváb és a magyar-román vegyes területeket. A különböző területek/kantonok széles körű közigazgatási és kormányzati autonómiát élveznének a tisztviselők választása, állások betöltése, kulturális és egyházi ügyek terén. A vegyes területeken két hivatalos nyelv lenne használatos, és a tisztviselői helyeket a nemzetiségi arányoknak megfelelően töltenék be. A központi kormányzat három nyelvet használna. A képviselőházi választásokat a nemzeti kataszter alapján bonyolítá-

nák le, és a felsőházban a három nemzet egyforma képvisellel bírta. A terv messze volt a békecsinálók politikai szándékaitól, nem is válaszoltak rá, így az angol és amerikai megértés ellenére a béketárgyalásokon előterjesztett nagyhatalmi ajánlatokon már nem változtathattak.

Két hónappal később a magyar békeküldöttség a francia diplomáciának adta át újabb (Bethlen István és Csáky István által kidolgozott) jegyzékét. Ebben a tervezett határok módosítását kérték: a tömbmagyar területek egyben hagyását javasolták a Pozsony–Selmecbánya–Kassa–Munkács–Zilah–Nagyvárad–Arad–Zenta–Zombor–Eszék–Dráva határolta területen. Tehát Kelet-Magyarország vonatkozásában a Partium megtartását kérték, a Bánság hovatartozásáról pedig népszavazás kiírását, míg a történeti Erdély számára autonómiát szerettek volna a román államon belül.⁶⁷ A francia–magyar tárgyalások azonban újból eredménytelenül végződtek. A trianoni békeszerződés után a román külpolitikának, a kelet-magyarországi részek birtokában, még az előzőeknél is kevesebb érdeke fűződött engedmények megtételéhez.

A magyarországi kormányzati tervek

A trianoni békeszerződés aláírása után, 1920 őszén Jancsó Benedek irányításával az akkoriban szerveződő Népies Irodalmi Társaság⁶⁸ szakértői körében készült a korszak egyik legátfogóbb szakértői anyaga, egy majdnem 100 oldalas összefoglaló *A román állam kiküldöttjei elé a románok részére jutott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések* címmel.⁶⁹ A feljegyzés három részből áll. Elsőként az 1918. november 1. után a román állam részéről elkövetett sérelmeket veszi tételesen számba. A második fejezet a békeszerződések és a kisebbségi szerződések magyarázatát adja, illetve az azok kapcsán felmerült kételyek külön tisztázását és külön kisebbségvédelmi egyezmény létrehozását javasolja. A harmadik rész pedig a békeszerződés részletei végrehajtásának elemzéséből kiindulva politikai kérdésekkel foglalkozik. A következőkben ezt a fejezetet ismertetem. *A törvényhozásban való részvétel:* a választókerületek beosztásánál azok a közigazgatási egységek, amelyek magyar tömböket képeznek külön, önállóan kezelendők. A magyarságnak arányos képviseletet kell nyernie a román parlamentben. *A kormányzati részvétel:* az erdélyi és a bukaresti kormányzatban külön osztályok képviselnék a magyarságot, magyar vezetőkkel a belügy, a pénzügy, a földművelésügy, a közoktatás és a vallásügy terén. *A helyi és helyhatósági közigazgatásban való részvétel:* a párizsi kisebbségi szerződés és a gyulafehérvári határozatok nyomán tartományi autonómiát kért, kolozsvári központi kormányzattal, amelyhez a belügyi, vallásügyi, közoktatási, igazságügyi, gazdasági kérdések kerülnek. Ezen túl „külön területi, de egységes autonómiájú magyar területek kialakítását” ígé-

nyelte. Az egyik ilyen terület a Székelyföldet, Tordát, Aranyos, Nagyilonda, Gyulafehérvár, Szamosújvár és Dés területét, a másik pedig Szatmár, Bihar magyarságát foglalná magában. A tartomány közigazgatását a volt magyar közigazgatás mintájára rendezné be a terv (1886. XXI–XXII. tc.). A magyar kisebbség autonómiája területileg lenne elhatárolva. A négy székely vármegyéből önálló magyar közigazgatási területet alakítanának (Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros-Torda marosszéki kerülete és Torda-Aranyos megye aranyosszéki része). A másik szint a magyar vidékek kialakítása; a magyar többségű járásokat és kisközségeket látnák el megfelelő magyar adminisztrációval (Kis-Küküllő, Torda-Aranyos, Kolozs, Szilágy, Szatmár, Bihar). A harmadik szint a magyar városok köre, amelyeket a városi önkormányzati rendszer alapján igazgatnának a magyarok. Ugyanez a beosztás vonatkozna az igazságszolgáltatásra is. A nyelvhasználat terén a régi magyar közigazgatási szabályokat léptetnék életbe: ha a törvényhatóság 1/5-e kéri, akkor a hivatalos államnyelv mellett a kérelmezők anyanyelvén is lehet vezetni. Szintén a háború előtti jogokra hivatkozva javasolja a tervezet a nemzeti alapú társadalmi szervezkedést (emlékezzünk vissza Jancsóék ennek pandantját kívánták a századforduló után megakadályozni). Tehát „meg kell engedni a magyarságnak, hogy társadalmi, gazdasági, ipari, kereskedelmi, pénzügyi, munkás(társadalmi), földműves(társadalmi) érdekei képviselőit országos bizottságokat alakítson, azt szakosztályokra beosztott hatáskörrel lássa el mindazon kérdésekkel, melyek a magyarság fenti érdekeiben szükségesnek mutatkoznak”⁷⁰. A feljegyzés az egyházi és oktatási ügyekben is – némileg idealizálva azokat – az 1918 előtti rendelkezéseket tartotta irányadónak. Az elképzelésben szintén csak az említés szintjén szerepel Erdély közjogi különállása. A hangsúly már átkerült a magyar kisebbség sérelmeinek orvoslására, illetve a nemzeti alapú területi autonómia megteremtésére. Paál Árpád az úgynevezett Szellemi Front mozgalom irányítójaként kapcsolatban állt Jancsó Elemérrel, tehát nem lehet a véletlen műve, hogy 1920 szeptemberében a már bemutatott kérvényezési akcióban az övéhez hasonló célokat határoztak meg. A tervezet újdonsága, hogy a közigazgatási/területi autonómia mellett megjelent benne az egész magyar társadalmat átfogó vertikális intézményrendszer kiépítésének kezdeményezése is. A kettő együtt képezte a nemzeti elkülönülés mint védekező stratégia intézményi hátterét, a nemzeti autonómiát.

Az első világháborút követően a magyar külpolitikai gondolkodásban egyszerre élt az integrális (a történelmi Magyarország egészére igényt tartó) és a korlátozott revízió elképzelése. Abban azonban egyetértés alakult ki, hogy a nemzetiségi és az önrendelkezési elvet egyaránt alkalmazni kell. Bár kormányzati szinten kitértek a pontos igények megfogalmazása elől, de a felmerülő elképzelések döntően a magyar többségű területek visszacsatolását, a többi terület hovatarozásáról pedig népszavazás kiírását javasolták.

Bethlen még miniszterelnöksége alatt (1928) felvetette – a már 1918–1920-ban kialakított koncepciót – a független, de Magyarországgal szoros gazdasági kapcsolatokat ápoló Erdély létrehozásának gondolatát. Ezért „cserébe” lemondott volna az egész Erdély visszacsatolásáról.⁷¹ Erre a javaslatra sem volt azonban nemzetközi fogadókészség.

A nemzetközi erőviszonyok átalakulásával, 1933 tavaszán R. MacDonald brit miniszterelnök javasolta Mussolininek egy, a közép-európai viszonyok rendezését célzó többhatalmi szerződés létrehozásának tervét. Ezért az olasz diplomácia egyre intenzívebben érdeklődött Magyarország konkrét területi igényei iránt. Mussolini kérésére Gömbös 1933 tavaszán három pontban foglalta össze revíziós elgondolásait: fegyverkezési egyenjogúságot kért Magyarországnak; a megfelelő kisebbségjogi garanciák biztosítását a magyar kisebbségeknek; a határok módosítását. A külföldi megfigyelők számára nem volt világos, hogy a budapesti kormányzat ragaszkodik-e a magyarországi propagandában általános, teljes revízióhoz, avagy elfogadná-e a Rothermere által javasolt, a nyelvhatárig terjedő revíziót. Ráadásul 1933 végén Bethlen István új – később ismertetendő – javaslatokkal állt elő angliai előadásaiban. Ezért 1934 tavaszán a Külügyminisztérium Sajtóosztályának vezetőjét, Mengele Ferencet bízták meg egy konkrét határterv kidolgozásával. Azonban a jugoszláv király és a francia külügyminiszter elleni Marseille-i merénylet után, Magyarország érintettsége miatt, a tervezet nem került szélesebb körű ismertetésre a diplomáciai berkekben. A terv abból indul ki, hogy az 1919-es határokat a nemzeti elven túl imperialisztikus katonai és gazdasági érdekek határozták meg, és a revízióval ezt kell korrigálni. „Az egyenlő elbánás elve itt azt követeli, hogy ahol a néprajzi határ a fenti elvekkel nem egészen kongruens, mindkét fél biztonsági szempontjai egyformán vétessenek tekintetbe. Arra törekedtek, hogy az elcsatolt területeket megfelezzék Magyarország és az egyes utódállamok között.” „A Romániával szembeni igények lényegében a történeti Erdély határáig terjednek, csupán két helyen van eltérés: Szolnok-Doboka vármegyében a kívánt határvonal eltér egy darabon a történeti Erdély határától és a Lápos folyó vonalát követi – ezzel az Avas-Kőhát-Gutin-Lápos érchegeység teljes kincsét a megnagyobbítani kívánt Magyarországnak adja –, az Aranyos forrásvidékétől kezdve pedig az egykori Hunyad, ill. Krassó-Szörény vármegyét átszelve éri el a Temes forrásvidékét. E megosztás – mely közelít a természetes és egyben történelmi határokhoz – a nyersanyagokat tekintve Magyarországot tekintélyes érc és színesérc telepekkel gazdagítja. Romániának viszont szintén számottevő mennyiséget hagy meg ezekből, ráadásul a sótelepek és a szénhidrogénkincs túlnyomó hányadát.”⁷² A Partium és a Bánság visszacsatolásával (42 ezer km²) jelentős román kisebbség (1,58 millió fő) is Magyarországhoz került volna. A tervezet nem számolt a Székelyföld visszacsatolásával és a Magyarország-

hoz kerülő nemzetiségek, illetve a Romániában maradt 960 ezer fős magyarság kisebbségi jogvédelmével sem. A terv a terület nagysága és a lakosság lélekszáma tekintetében a környező államokkal egyenrangú hatalomná tette volna Magyarországot. Csökkentette volna a nyersanyaghiányt, és a természetes határok – katonai szempontból – védhetőbbé tették volna az országot. A terv jelentőségét – a kormányzati igények egyetlen, konkrét megfogalmazásán túl – abban látom, hogy elsősorban biztonságpolitikai és gazdasági szempontokból indult ki, nem pedig a Szent István-i Magyarország visszaállításából.

A két világháború között a magyarországi kormányzaton belül a Külügyminisztérium mellett, a Miniszterelnökség II. osztálya foglalkozott a határon túli magyarok ügyeivel. Az osztályt két évtizeden át Pataky Tibor vezette. 1939 márciusában (az első bécsi döntés után) összefoglalta kisebbségpolitikai elvárásait: *Vázlat arról, hogy a román impérium alá került magyarság részére minő jogállás volna biztosítható* című részletes, cikkelyekre bontott törvényjavaslatában, a Magyar Közösség alapokmányaként készült munkaanyagban. A gyulafehérvári határozatokból kiindulva a romániai magyarságot „külön közjogi személyiséggel bíró közösségnek” tekinti. „E közösség tagja minden román állampolgár, aki magát a magyar nemzetiséghez tartozónak vallja.”⁷³ Ezeket (a 21 év fölötti állampolgárokat) a magyar közösség összeírhatja és számontarthatja. A magyarságot összefogó intézmény a Magyar Közösség, amelynek egyrészt az a feladata, hogy biztosítsa a romániai magyarság teljes szabadságát és tényleges egyenlőségét, másrészt biztosítania kell a magyarság kulturális, gazdasági, társadalmi erőforrásainak és intézményeinek fejlődését. A Magyar Közösség összeírásába felvettek Megyei Bizottságokat választanak, s ezek pedig az Egyetemes Képviselőtestületet választják meg, amelynek rajtuk kívül tagja még a magyar egyházak 40 kiküldötte. Ez a testület a Magyar Közösség legfőbb kormányzó, határozó, szabályalkotó és ellenőrző szerve. Az Egyetemes Képviselőtestület építi ki a Magyar Kultúrigazgatóságot, amelynek feladata a kulturális önkormányzat adminisztratív vezetése lesz. „A magyar Közösséget teljes autonómia illeti meg a kulturális élet egész területén. Ez az autonómia kiterjed az összes közoktatásügyi és nevelésügyi és közművelődési feladatok ellátására” (6.). Maga a kultúraautonómia alapokmánya egyrészt a létező sérelmek és problémák kiküszöbölésére vonatkozó intézkedésekből és az erre vonatkozó garanciák tételéből állt (ezeket nem részletezem), másrészt olyan modellt írt le, amely a húszas évek elejétől a romániai magyar kisebbségpolitikai szakirodalomban különböző változatokban mint stratégiai jövőkép jelent meg. Az oktatásügyben a Magyar Közösség lényegében iskolaalapítási joggal bírna, és az állami magyar iskolákat is rendelkezésére bocsátanák. A kulturális autonómia magában foglalná a nemzeti művelődést, az iskolán kívüli képzést, a magyar cserkészmozgalmat; testmozgási testületet, országos

egyesületeket, intézményeket hozhatna létre. Az oktatási, közművelődési kérdéseket Pataky igen részletesen, az egész alapokmány 1/3-án keresztül tárgyalta. A kultúraautonómia anyagi hátterét részben a közösség tagjaira kivetett pótdókból fedezné, amely nem haladhatná meg az állami adó felét (16.). A költségvetés másik részét az állam biztosítaná. „Mindazokból az összegekből, amelyeket az állam, tartomány, megye vagy község iskolai, nevelési, mindennemű egyéb kulturális, úgyszintén jótékonyági célra fordít, a Magyar Közösségnek olyan hányadot kell rendelkezésére bocsátani, amekkora hányada a magyar nemzetiségű román állampolgároknak az állam, az illető tartomány, megye vagy község egész lakosságában” (17.). További bevételek: bel- és külföldi adományok, alapítványok, örökségek, a magyar Kultúrigazgatóság által engedélyezett gyűjtések, az általa szervezett rendezvények bevételei stb. A Magyar Közösség egész működése felett a Közköztartásügyi Minisztérium gyakorolná az ellenőrzést, külön ügyosztályon keresztül, amelyen magyar nemzetiségű tisztviselők dolgoznának. A vallás- és egyházügyi kérdések taglalásakor a dolgozatomban ismertetendő tervezetek közül egyedül Patakyé foglalkozott a bukovinai és a moldvai magyarokkal. „A Bukovinában és Moldvában élő csángó magyarok kulturális életének anyanyelven leendő ápolása természetszerűleg biztosíttatik” (29.). A kormány közbenjárására „Erdélyből magyar papokkal töltsenek be a csángó parochiák, s ezek mellett Erdélyben végzett magyar tanítók legyenek alkalmazva” (29.). Azonnali hatállyal missziós papok kezdenék meg tevékenységüket, és magyar írás-olvasás tanfolyamokat szerveznének. A közigazgatás és nyelvhasználat terén (IX-X.) „a magyar nemzetiségű román állampolgárokat megilleti az önigazgatás a helyi igazgatás területén” (41.). Ennek megvalósítása két módszerrel lehetséges: az 1918 előtti önkormányzati rendszer visszaállításával a magyar többségű falusi és városi községekben, járásokban és törvényhatóságokban; ha az 1938-as közigazgatási törvény marad érvényben, akkor a Székelyföldön, a határvidéki és egyéb magyar többségű városokban és községekben a helyi és az állami igazgatás közegeit (ezek részletes felsorolását adja) a magyar lakosság arányában kell kinevezni. Ezekre a megnevezett állásokra az Egyetemes Képviselőnek ajánlási joga volna, és kinevezés csak az ajánlottak listájáról volna lehetséges. Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros és Brassó megyék, valamint a velük határos magyar vidékek egy tartományba osztandók, ugyanez vonatkozna a határ menti magyar területekre is (41.). E két tartományban a hivatalos nyelv a román és a magyar. A magyarság ott, ahol aránya 50%-alatt van, de nagyobb mint 20%, a hatóságokkal való érintkezésben használhatja anyanyelvét. Ugyanez vonatkozik az igazságszolgáltatásra is. Ez a tervezet sok vonatkozásban a később ismertetendő romániai magyar kultúraautonómia tervekből (Tornya Gyula, Jakabffy Elemér, Paál Gábor munkái) merített, azt is lehet mondani, hogy azok összefoglalását adja.

Az előbb ismertetett dokumentum megszületése után néhány hónappal a Miniszterelnökség (talán épp Pataky Tibor) felkérte Balogh Artúrt, a romániai magyarság vezető kisebbségjogi szakértőjét, hogy a budapesti kormányzat számára dolgozzon ki tervet *Erdély Magyarországon belüli autonómiájára*.⁷⁴ Balogh tervezetében Erdély tartományi önkormányzattal rendelkezne. Ennek a hatásköre kulturális és népjóléti ügyekre terjedne ki. Intézményei: a tartománygyűlés, a tartományi helytartóság, a magyar kormányban egy tárca nélküli miniszter képviselné az erdélyi érdekeket. A tartománygyűlés tanácskozási nyelve a magyar volna, de a nemzetiségek anyanyelvükön is fel szólalhatnak. A tartománygyűlés a maga köréből képviselőket küldene a parlamentbe. A közigazgatási határokat a nyelvhatárokhoz igazítanák, és a tisztviselők egy-egy adott egység többségi nemzetiségéből kerülnének ki. A szerző külön foglalkozott a magyar hegemoniát biztosító technikákkal. Ezek egyike a választókerületek magyar szempontból célszerű kijelölése, egy másik lehetőség, hogy a tartománygyűlés tagjainak egy részét az államfő nevezze ki, harmadik megoldás pedig az, hogy a fontos kérdésekben – éppúgy mint a régi erdélyi országgyűlésben – nemzetiségenként kellene szavazni, és ez biztosíthatná a vétó jogát. Az előbbieken ismertetett két tervezet modellértékűen illusztrálja, hogy a kisebbségi kérdésben birtokon belül és birtokon kívül mennyire másként érzékelik a szükséges kezelési módokat.

A magyarországi nem kormányzati szervek tervezetei

A magyarországi nyilvánosságban a revíziós elképzelések konkretizálása, az addig általánosan elfogadott integer Magyarország követelés után, Lord Rothermere angol sajtómágnásnak az 1927. június 21-i *Daily Mail*-ben megjelent cikke nyomán indult meg. E cikk egy következő háború elkerülésének zálogát abban látta, ha a békeszerződéseket felülvizsgálva módosítják Magyarország határait. Az ott mellékelte térképvázlat alapján Rothermere a határmenti területek visszacsatolását javasolta. Eszerint Csehszlovákiából 1 millió, Romániából 600 ezer és Jugoszláviából 400 ezer magyar került volna vissza Magyarországhoz. A tervtől azonban az angol és a magyar kormány egyaránt elhatárolta magát.

A Rothermere akciót követően a *Magyar Revíziós Liga* is közzétette *elképzeléseit*, propagandaanyagaiban. Az adatközlésből kiolvasható „maximális terv” a határmenti magyarlakta vidékekkel, Muravidékkel, Bácska és Bánság egyes területeivel, Kárpátaljával, Kelet-Szlovákiával és a korridorról Magyarországhoz kapcsolódó Székelyfölddel számolt. A „minimális terv” csak a határmenti magyarlakta régiókra vonatkozott. Míg egy köztes terv a javított Rothermere-vonallal számolt.⁷⁵

A korszak nem kormányzati, a revízióval kapcsolatos álláspontját foglalta össze – lényegében a *Magyar Revíziós Liga koncepcióját részletezve* – egy

magyarbarát angol szenátor számára *Kuncz Ödön*, a Pázmány Péter Tudományegyetem dékánja 1934-ben.⁷⁶ A nemzetiség és az önrendelkezés elve alapján a határ menti zárt tömegben lakó magyarságot népszavazás nélkül vissza kellene csatolni Magyarországhoz. Ezzel 1,5 millió magyar térhetne vissza 61 ezer szlovákkal, ugyanennyi románnal és 121 ezer szerb-horvátal együtt. A további 2 millió magyar visszatérésére országokra szabott terveket ismertet. Románia tekintetében: I. a Szatmárnémeti–Nagyvárad közti határ menti, több mint 80%-os magyarlakta sávon kívül a Szatmár megyével határos magyar többségű területeket, Nagyszalonta környékét, Arad megyének az országhatár mentén lévő magyar többségű településeit is népszavazás nélkül csatolná vissza. Így 413 104 (81,2%) magyar és 61 784 (12,2%) román kerülne vissza; II. e sávot a másik tömbterülettel, a Székelyfölddel – kiegészítve Szászrégen, illetve Brassó környékével (500 ezer magyar, 91%-os többségben); III. egy „enklávával”/korridorral (Kolozsváron keresztül északnyugatra a Szilágyságig) kötné össze (299 155 fő; 43,8% magyar és 366 404 fő; 53,6% román). Az I–III. területekkel összesen 1 240 387 magyar (67,9%); 506 607 román (27,8%); 31 494 német (1,7%) került volna Magyarországhoz. A Bánság, Nagyszeben, Kővár, Beszterce nem román többségű területeinek hovatartozásáról népszavazás dönthetne. Ha ezek a területek is visszakerülnének Magyarországhoz, akkor az így nyert lakosság 52,6%-a volna magyar, 29,9%-a román és 13,6% német. E terv megvalósulása esetén kb. félmillió magyar maradt volna Romániában. De ennél komolyabb probléma, hogy az elképzelés nem számol a Romániánál hagyandó észak-erdélyi, illetve a Nagyvárad–Temesvár–Nagyszeben–Kolozsvár közti terület katonai, közlekedési, gazdasági életképtelenségével. Épp a nehézségek miatt komoly megfontolásra ajánlotta a szerző Bethlen 1933-as elképzelését az önálló Erdélyről.

Bethlen István – már nem mint kormányfő – 1933 őszén *négy előadást tartott Angliában* a trianoni szerződés revíziója témakörében. Ezek egyike, amelyet a Királyi Külügyi Társaságban mondott el, kifejezetten az erdélyi kérdésről szólt. A történeti és statisztikai áttekintés után négy megoldási lehetőséget vett számba. 1. A terület megosztását annyiban fogadta el, hogy a határ mentén lakó több mint 700 ezres magyarságot a „jóvátétel első lépéseként” vissza kell csatolni Magyarországhoz. De ez a megoldás a történeti Erdélyben gazdasági és technikai okokból már nehezen megvalósítható, mert a Székelyföldet leszámítva vegyes nemzetiségű községekről van szó, ahol ráadásul a városok többsége magyar, a falvaké román. 2. A terület megosztását lakosságcserével Erdély városi és gazdasági fejlettsége miatt vetette el. 3. A határok kisebbségi jogok kiépítésével történő eltüntetése elvét a kisantant politikusok részéről figyelemelterelésnek tartotta. Mivel nemzetközi kisebbségvédelemnek semmiféle szankciója nincs, szerinte a Népszövetség hitegetésével szemben az lett volna az igazi garancia, „ha

minden állam, amely idegen nemzetiségeket kebelez be a béke megkötésekor, kénytelen lett volna a saját fájához tartozók hasonló számát meghagyni szomszédja fennhatósága alatt”⁷⁷. 4. „Erdély újból valamilyen formában önállóvá válna, nem lenne sem Romániáé, sem Magyarorszáé, vagy, ha úgy akarjuk, mind a kettőnek közös gyermeke lenne.

Erdély területén pedig az ott lakó három nemzet, t.i. a román, a magyar és a szász, testvériesen osztozkodna az állami hatalomban, a saját népe által lakott területen pedig helyi nemzeti önkormányzattal bírna.”⁷⁸ Az önálló államiság lehetőségét Svájc és Erdély történelmi példájával támasztotta alá. Ez az elképzelés az első világháborút követő alternatívakeresés során kialakított Erdély-koncepciót helyezte politikailag újra előtérbe, részleteinek kidolgozása nélkül. Románia nem csak ezt a koncepciót, de mindenféle erdélyi regionalizmust elutasított, és kormányzati szinten irredentizmus-sal vádolt ebben az időszakban. Nem is számukra, hanem az angol és a nemzetközi közvélemény tesztelésére szolgált az előadókörút. Néhány évvel később, a második bécsi döntés előtt néhány hónappal a háború után várható békefeltételekről készített emlékiratában Bethlen a nyugati hatalmak közeli győzelméből és egy lehetséges közép-európai föderációból indult ki. A délnémet-osztrák-cseh-magyar kapcsolatrendszerrel szemben egyértelműen a lengyel-magyar-román szövetség eszméje mellett foglalt állást. Ennek az összefogásnak azonban útjában állt az erdélyi kérdés: „területi kompromisszum, amelyben minkét fél megnyugodhatna, teljesen elképzelhetetlen”⁷⁹. A megoldást Erdély mint román-magyar kondommini-um megteremtésében látta. „A román megoldás abból állna, hogy az összes magyar, valamint az összes románság egy föderatív államalakulat keretébe jutna, amelynek három tagja lenne, nevezetesen Magyarország a Királyhágóig, Erdély plusz Krassó-Szörény megye és Temes megye keleti részei: a regátbeli Románia, Besszarábia és Déldobrudzsa nélkül, illetve Romániából az, amit Oroszország meghagyna. Magyarország mai keleti határa és a Királyhágó közt lakó románság nagy részét ki kellene cserélni a bukovinai magyarság, a moldvai csángók, és főleg Bukarestben és más nagyobb városokban élő székely és Erdélyből származó magyarsággal, és az Alföldről kellene még magyar áttelepítés révén a réseket kitölteni.”⁸⁰

A korszak magyar revíziós törekvéseinek statisztikai, szakmai érvrendszerének kidolgozásában *Teleki Pálnak* és az általa létrehozott Államtudományi Intézetnek volt kulcsszerepe. (Ez az intézmény gyűjtötte és szolgáltatatta a szükséges adatokat.) Paradox módon Teleki, aki fontos tényező volt a bécsi döntések szakmai, diplomáciai meghozatalánál, alapvetően a történeti Magyarország, a Kárpát-medence egységének híve volt, főképpen történeti és földrajzi megfontolások alapján. A tisztán etnikai határok szerint meghúzott határok helyett szakemberként történeti és gazdaságföldrajzi szempontokkal kombinált, egy-egy régió életképességét biztosító beosztás

híve volt. 1921-ben – nem közvetlenül revíziós tervként – a problémák kárpát-medencei megoldására javasolta a történeti Magyarország új közigazgatási beosztását az előbb említett szempontoknak megfelelően.⁸¹ A húsztíz nagytáji egység/régió közül tíz jutott a volt kelet-magyarországi területekre. (Bihar: 47% magyar, 47% román; Bácska: 36% német, 31% román, 24,5% magyar, 20,5% szerb; Bánát: 30% román, 27% német, 20,1% szerb, 16,8 magyar; Krassói és Hunyadi hegység: 83% román; Maros-völgy: 72% román, 20% magyar; Szamos-völgy: 62% román, 35% magyar; Szilágy: 70% román, 27% magyar; Mezőség: 58% román, 38% magyar; Szász terület I-II.: 53% román, 20,5% német, 13% magyar; Székely terület: 76% magyar.) Az etnikai arányokat (1910-es adatok) áttekintve érthető, hogy miért nem alkalmazták ezt a típusú megközelítést a magyar kisebbség védelmében vagy a magyar szupremácia visszaállítása érdekében.

Az első bécsi döntés után az *Államtudományi Intézet* munkatársai több anyagban, különböző terjedelemben összefoglalták Erdély nemzetiségi viszonyait. A lehetséges megoldások közül kizárták a kisebbségvédelmi jogszabályok alkalmazását, a határrevíziót, a népcserét. „Két megoldás maradt tehát: a) korridor, mely a nagyobbára magyar területeket a vegyes övezetek egy részének inglobálásával Magyarországhoz visszacsatolja, b) az önálló Erdély feltámasztása, s azon belül egy olyan alkotmány életre hívása, mely – Erdély történelmi tradícióinak megfelelően – a három fő nemzetiségnek (magyar, román, német) saját településterületeiknek nemzeti szuverenitást ad.”⁸² A korridoros tervben a Partiumot Aradig és a Bihari-hegység nyugati lejtőivel együtt csatolnák vissza. A Székelyföldet a Királyhágón és a Szamos völgyén keresztül lehetne Magyarországról megközelíteni. Északon csak Máramarost nem foglalná magában. Délnyugaton a Bánság, délen Hunyad, Alsó-Fehér, Nagy-Küküllő, Szeben, Fogaras és részben Brassó megye maradna Romániánál. Ezzel Erdélyből 51 090 km²-t kapott volna Magyarország és 52 003 km²-t Románia. A visszakerült részen a magyarok és románok aránya 49,3%:44,6%, a Romániánál maradt területen 11,2%:64,5% lenne. Az összefoglaló készítője megállapította, hogy miközben etnikai alapon ez lehetne a legjobb megoldás, államigazgatási, védelmi, gazdasági szempontból, a természetes életszükségletek kielégítése szempontjából rengeteg akadállyal járna.⁸³ Épp ezért inkább az önálló Erdély létrehozását javasolta. Ebben az esetben is a történelmi Erdélyben gondolkodtak: az Alföld szegélyét és a határhegység nyugati lejtőit Magyarországhoz csatolták volna. A belső berendezkedés kulcsa „az egyes nemzetiségeknek a birt területbe gyökerező szuverenitása”⁸⁴. Az egyes nemzetiségek településterületeiken szuverenitással bírnának – a székelyek és szászok a XIX századig élvezett jogaihoz hasonlóan – nemzeti, kulturális és gazdálkodási szempontból. Erdély közös ügyeiben a nemzeti szuverenitások egyenlőséget élveznének. Az „aránylag tiszta nemzetiségi területeken kívül valószínűleg ki kell alakí-

tani Erdélyben egy vagy több vegyes nemzetiségű területegységet a tipikusan kevert nemzetiségű vidékeken. Ezek keretében a nemzetiségek együttélését a közigazgatás két- vagy háromnyelvűségével, a bíróságok és egyéb hatóságok, valamint közintézmények nemzetiségi kúriákra való osztásával lehetne rendezni. A kulturális kérdéseket a személyi katasztereken alapuló kultúraautonómiák ügykörébe lehetne utalni”⁸⁵. Az egyes területek működésének összehangolása az általános politikai, gazdasági, pénzügyi, katonai, külügyi és egyéb kérdésekben egy központi kormányzat feladata volna. Ebben a tervben egyszerre van jelen a területi revízió és az önálló, kantonális államberendezkedés, keresztezve a kulturális autonómiával.

A harmincas évek végén azonban nem a revízió érvrendszere, diplomáciai előkészítése avagy a külföldi közvélemény, hanem a világpolitikai változások határozták meg a trianoni határok korrekcióját: az első bécsi döntés és Kárpátalja visszaszerzése Csehszlovákia felbomlásához, a második bécsi döntés a Szovjetunió besszarábiai területi igényeihez és az aktuális német-orosz kapcsolatokhoz, a délvidéki területek visszaszerzése pedig Németország balkáni előrenyomulásának köszönhető. Ebben a helyzetben a turnu-severini tárgyalásokon a magyar küldöttség nem az integer revízióból indult ki, hanem mintegy 69 ezer km²-es területi igényből. Bár Teleki – Bethlenhez hasonlóan – Erdély oszthatatlansága mellett állt ki korábban, most kénytelen volt elfogadni a nagypolitikai realitásokat.⁸⁶

Az Államtudományi Intézetben több változatot készítettek Erdély megosztásáról.⁸⁷ 1. Földrajzi szempontból az 1918. november 13-i belgrádi megállapodás Kelet-Magyarországra vonatkozó vonalát követte volna. Ez Aradtól a Maros vonalán – Kolozsvár és Marosvásárhely között a Mezőségen keresztül – a borgói hágóig vezetett volna. 2. Gazdasági, foglalkoztatási szempontok miatt Krassó-Szörény, Temes, Hunyad megyék román lakta része és a Szászföld került volna Romániához. 3. Az etnikai elv alapján gyakorlatilag a Torda környéki kiszögellést leszámítva a második bécsi döntés határával azonos vonalat dolgoztak ki. 4. Az önálló Erdély modelljét Arad és Bihar megye 12 km²-nyi területének Magyarországhoz, Temes és Krassó-Szörény megyéből pedig 15 ezer km² Romániához csatolásával dolgozták ki, az egészet hat, illetve nyolc kantonra osztva.

Az erdélyi magyar koncepciók

Grandpierre Emil, a húszas évek első felének meghatározó erdélyi magyar politikusa szerint az évtized elején két eltérő kisebbségpolitikai cél fogalmazódott meg a romániai magyar kisebbségi elit körében. A problémák Erdély autonómiáján belül történő megoldásának elképzelése és a külön magyar nemzeti autonómia programja.⁸⁸ A kettő természetesen nem zárta ki egymást – ez látható az előbbiekből bemutatott tervekből is – és a kora-

beli politikai diskurzus a transzszilvanizmusról folyt, de magyar részről ennek ellenére a trianoni békeszerződés aláírása után nemzeti autonómiatervek készültek. Ezek rendelkezései, javaslatai egyrészt a korabeli kisebbségi problémák, sérelmek kezelésére, másrészt az újratermelődésük megakadályozása érdekében, az intézményes garanciák modelljének létrehozására vonatkoztak. Típusaikat tekintve a húszas évek első felében a területi autonómia elképzelések, majd a kulturális autonómia modellje került előtérbe. A húszas évek tervei még a romániai összmagyarságra vonatkoztak, majd az évtized végétől a párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. §-a előírta székely közületi kulturális autonómia problematikájára összpontosítottak.

A már ismertetett 1920. szeptemberi székelyföldi településenkénti kérvényezési akció célkitűzései jelentek meg a Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád írta, *Kiáltó szó* címen ismertté vált politikai (program) röpiratban is.⁸⁹ Zágoni írta ugyanide *A magyarság útja* című dolgozatot, amelynek kiindulópontja az, hogy az erdélyi nemzeteknek meg kell szervezniük önmagukat. Ez persze elsősorban a magyarságra vonatkozott, mert a nemzeti elkülönülés intézményesültsége a szászoknál és a románoknál az impériumváltság előtti kisebbségi helyzetből adódóan jóval előrehaladottabb volt, mint a magyarság esetében, amely jobbra csak társadalmi egyesületekkel rendelkezett. Zágoni elképzelése szerint „a magyar nemzeti élet” irányítója a demokratikusan megválasztott, kolozsvári székhelyű magyar nemzetgyűlés lehetne. E nemzeti autonómiának mindazok tagjai volnának, akik magukat magyarnak vallják, és önrendelkezési jogukkal élve feliratkoznak a nemzeti kataszterbe. (A zsidóság akár egyénileg, akár testületileg is csatlakozhatna ehhez az intézményhez.) A nyilvántartás segítségével a nemzetgyűlés adót vehetne ki kulturális és nemzeti célok érdekében. A nem vegyes nemzetiségű településeken Zágoni területi autonómia bevezetését tartotta kívánatosnak. Ezen települések közigazgatása a magyar nemzetgyűlés alá tartozna. A nyelvhasználat tekintetében – Kossuth 1859-es álláspontjára hivatkozva – a szerző a közigazgatásban a többségi nyelv használatát javasolta, a kisebbségeknek a hatóságok előtt, az igazságszolgáltatásban biztosítaná az anyanyelvhasználat jogát. A kormányzattal való érintkezésben mindkét részről két nyelven küldenék meg egymásnak dokumentumaikat. A törvényeket valamennyi nyelven publikálnák. A nemzeti vagyont a terv nem határolta le a magyarság gazdasági eszközeire, hanem két általános erdélyi probléma megoldására tett javaslatot: a Magyarországgal való szabad határforgalom megnyitására és a régió vasútforgalmának helyreállítására. Az autonómia kulcskérdésnek tekintette, hogy az oktatás a nemzeti autonómia belügye legyen. Az állam ne működtessen magyar iskolákat. Ez a nemzeti autonómia feladata. Az oktatási intézmények fenntartásáról az állami erre adott költségvetés arányos részének az önkormányzat számára átadott összegéből gondoskodnának. A katonaságot szintén az autonómia hatáskörébe rendelné Zágoni

népi milícia formájában, önkormányzati finanszírozással, a rendőrséget szintén az önkormányzat alá rendelné, sőt, azt vegyes vidéken az önkormányzatok közösen szerveznék meg, a nemzetiségi arányszámokat is betartva. A tervezet egyetlen direkt aktuális intézkedése a siguranca (a korabeli romániai politikai rendőrség) megszüntetése lett volna. Zágoni nem mondja ki, de a szövegből kiérződik, hogy valójában egy nemzeti autonómiák alapján megszervezett erdélyi berendezkedésben gondolkodott.

Az előbbieket politikai megvalósítására tett javaslatot ugyanazon röpiratban Paál Árpád *A politikai aktivitás rendszere* című tanulmányában. Ennek lényege, hogy a magyar nemzeti autonómia megtestesítője a Magyar Nemzeti Szövetség lesz. Ez az intézmény azonban csak mint politikai szervezet jöhetett létre, és épp nemzeti önkormányzati célkitűzései miatt nem engedélyezték a működését.⁹⁰ A Magyar Szövetség 1921-es szervezeti szabályzattervezete célként „főként az önkormányzat, az önrendelkezési jog és a decentralizáció irányában egységes etnikai kisebbségi keretben való megtartása, vezetése és fejlesztése”-t⁹¹ nevezte meg. Önmeghatározása: „Románia egész magyar, székely, csángó magyarsága, mint egységes és azonos nemzet, szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavával, egy egységes és teljes politikai szervezetben, általános és egyetemes magyar nemzeti pártban vagy klubban egyesül.”⁹² Alapintézményei pedig a községi szervezet és a rendszeres nagygyűlések volnának. Az egy évvel későbbi ugyanilyen tárgyú tervezet (amikor már különböző magyar pártalakulatok jöttek létre és a román pártoknak is voltak magyar politikusaik) az önkormányzatiság szempontjából sokkal visszafogottabb volt. „Cél: Románia magyarságának, mint egységes nemzeti kisebbségnek képviselte, kulturális, gazdasági, szociális és politikai érdekeinek biztosítása.”⁹³ A községi szervezetek helyett a megyei választmányoknak nőtt meg a súlyuk, a nagygyűléseket felváltó „Magyar Szövetségi Napok”-nak pedig csökkent. A pártpolitikai szempontok is fontosabbakká váltak, mert a Magyar Szövetség vezetésére egy központi vezérő bizottság létrehozását javasolták, amelybe a két párt által választott tagok és a Magyar Szövetség vezető tisztségviselői kerülhettek volna be. Erre azonban a pártok 1922. decemberi egyesülése miatt nem került sor. A létrejött romániai Országos Magyar Párt programja azonban egyértelműen leszögezte a nemzeti autonómia igényét. „A magyar anyanyelvű román állampolgárokból alakult nemzeti kisebbség, mint közjogi alany elismerése a gyulafehérvári határozatokban lefektetve lévén és a nemzetközi békeszerződésekben biztosítván, ezek alapján követeljük a nemzeti kisebbségek közjogi alanyiségének az alkotmányban való elismerését, és az elismerés szükségképpen következményeként a nemzeti autonómiát. Ugyancsak az alkotmányban biztosítani kívánjuk a romániai összes nemzeti kisebbségek autonómiáját, mely szerint mindenik nemzet önmagát saját nyelvén, saját fiai által kormányozza, saját közigazgatással és igazságszolgáltatással.”⁹⁴

A Magyar Szövetség időszakában Zágoni István részletesebben is kidolgozta már ismertetett tervét, de annak csak töredéke maradt fenn.⁹⁵ Szintén 1921–22-ben készülhetett a Magyar Szövetség égisze alatt Grandpierre Emil átfogó javaslata *A magyar autonómia vázlata* címmel.⁹⁶ A tervezet indoklásában két érv kiemelten fontos. Az egyik az, hogy a magyarság igényei nem szeparációs törekvések. Ezt a szerző azzal támasztotta alá, hogy a magyarság politikai programjába nem Erdély autonómiáját, hanem a területi autonómiát vette fel. Az előbbi cél aktualitása csak akkor jön el, „amikor a nemzeti autonómiák működése konkrét bizonyítékot fog szolgáltatni atekintetben, hogy céljuk nem az állam egységének megbontása, hanem épp ennek megerősítése” (4.). A másik a jogfolytonosság fenntartásának igénye azzal, hogy a fejlettebb (erdélyi) közigazgatási rendszert kellenne egész Romániára nézve általánossá tenni, nem pedig a centralizációt kiterjeszteni az autonómiák rovására. A Magyar Szövetség autonómia törekvésének négy fő területét nevezte meg: egyház, közoktatás, közigazgatás, igazságszolgáltatás. Az egyházi autonómia a protestáns egyházakban a presbiteri rendszer folytán megvalósul, a katolikus egyház esetében pedig az erdélyi fejlődés speciális intézményeként megteremtődött római katolikus státus intézményében testesül meg. Mindezt a különböző szerződések sokszorosan biztosították; ha ezek érvényesülnek, a problémák kezelhetők. A tervezet a közoktatási autonómiát az egyházi autonómia részének tekinti, de hivatkozik a kisebbségi szerződés garantálta szabad iskolaalapítási jogára is. Legrészletesebben a közigazgatási autonómiával foglalkozik a szerző. Ennek alapfeltétele: 1. az autonómia körében törvény/rendeletalkotás joga; 2. a tisztviselők választásának joga; 3. a statútumuk/rendelkezések végrehajtásának és a tisztviselők tevékenységének ellenőrzési joga, a fegyelmi bíráskodással együtt. A közigazgatási autonómia területének meg kell egyeznie a nemzetiségi településterülettel. Erre nézve az egyik megoldási mód, hogy az aktuális közigazgatási beosztás szerint az (1918 előtti) autonómiát visszaállítanak, a tisztviselőket a lakosság nemzetiségi aránya szerint létrejött képviselőtestületek, törvényhatóságok választanak meg, a nemzeti arányszámok szerint. A másik – a szerző által részletesen kidolgozott és középpontba állított – modellben az autonóm terület meghatározásakor három típust különítenének el: 1. Az összefüggő egységes nyelvű nagyobb területeket, amiből kettő is van: a) Maros, Csík, Udvarhely, Háromszék megyék, Brassó, Kis- és Nagy-Küküllő megyék Székelyföldre csatlakozó területei, a Maros-völgyén, Aranyosgyéresen át Aranyosszékkel, Kolozsvárral, Kalotaszeggel összekapcsolva; b) Ugocsa, Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Csanád megyék határszéli területei a városokkal együtt. 2. Kisebbségi nyelvterületeket. 3. Beékeltek egyes községeket. A tervezet közigazgatási modelljének sajátossága, hogy a nem belügyi közigazgatás kinevezett tisztviselőire is a nemzeti kisebbség központi képviselője tehet javaslatot, és

ezek tevékenységét a képviselőtestületek és törvényhatóságok ellenőrizhetik. Egy speciális intézményt is megemlíttet a dokumentum: a közigazgatási kérdésekben legfelső fokon döntő bíróság, az autonóm terület képviselői szervének meghallgatásával kinevezett tagokból álló osztálya bíraskodna a nemzetiségi területről érkező ügyekben. Ez előrevetíti Jakabffy Elemér 1930-as tervzetének Kisebbségi Bíróság intézményét. Az igazságügyi beosztás a közigazgatási beosztáshoz alkalmazkodna, és a nyelvhasználati kérdésekben is az ott érvényes kettős hivatalos nyelvhasználatot fogadná el. Az országgyűlési képviselő szabályozására a szerző két lehetőséget lát. Az egyik szerint a tömbmagyar területeken kellene választási kerületeket kialakítani, s esetleg a közvetlenül nem oda tartozó településeket is össze lehetne vonni egy-egy nemzetiségi választókerületbe. A másik lehetőség az volna, ha eleve meghatároznák, hogy a lakosság arányában hány kisebbségi képviselő juthat az országgyűlésbe. Az egész autonómia központi szerve a „magyar nemzeti kisebbségi tanács” volna. Feladata a kormánnyal való kapcsolattartás és a belső ellenőrzés. Tagjai: „a Felekezeti Tanács⁹⁷ kiküldöttei, a Magyar Szövetség képviselői, a magyar igazgatási területek és városok küldöttei és a kormány bizalmi embere”⁹⁸.

A tervben nincs szó a kataszteri összeírásról, a magyar önkormányzat belső működési rendjéről. A Magyar Szövetség szervezeti kereteinek kialakítására vonatkozó 1921-es és 1922-es tervekhez hasonlóan itt is látható, hogy Zágoni javaslatához képest a belső demokratizmus már nem központi kérdés.

Az OMP parlamenti nyilatkozatokban, memorandumokban, a román pártokkal kötött választási paktum-megállapodásokban fogalmazta meg a magyar kisebbség problémáit és azok kezelésére vonatkozó elképzeléseit. Az 1923-as alkotmány parlamenti elfogadása után a párt elnöksége nemzetiségi törvénytervezetet dolgozott ki. Valójában két dokumentumról van szó. Az egyik átfogó alapelveket ad (*A romániai országos Magyar Párt memorandum a kisebbségek helyzetének rendezéséről*), a második pedig konkrét törvényjavaslat (*Törvénytervezet a nemzetiségek egyenjogúsága tárgyában*). Az OMP tervezete a helyzet rendezését alapvetően a nemzeti egyenjogúságban, a jogegyenlőség intézményes biztosításában látta. A memorandum és a törvénytervezet egyaránt döntően a korabeli kisebbségi sérelmekre reagál. A jogegyenlőség biztosítását létrehozóik részben a nemzeti hovatartozás szabad megválasztásában látták. Kinyilvánították továbbá, hogy a kisebbségi nemzetnek az államhoz és a többségi nemzethez való viszonyát szabályozó törvény életbe léptetése az állampolgári egyenlőségből következik. Ennek – mivel nem hozható az alkotmány paragrafusával ellentétes, a kisebbségre nézve hátrányos törvény – egyedül a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát kell szabályoznia. Ezen belül kezdeményezték, hogy az országosan 3%-os vagy a parlamentben 10 fős frakcióval rendelkező nemzeti-

ség képviselői anyanyelvükön is felszólalhassanak a parlamentben, külön kisebbségi minisztériumot hozzanak létre, a kisebbségi területeken a többség nyelvén folyjon a közigazgatás. Az oktatásügy területén kívánták az állami, társulati, felekezeti iskolák egyenlőségét a kisebbség számára. Szükségesnek ítélték meg: a felekezetek egyenjogúságát, a sajtó- és gyülekezési szabadságot, a nemzetiségi területek esélyegyenlőségét a gazdaságfejlesztésben, a telepítések leállítását, a nemzetiségi területen saját körükből kikerülő közigazgatást, választójogi reformot az arányos politikai képviselet megteremtése érdekében. Ebből a felsorolásból is jól látszik, hogy döntően a kialakult kisebbségpolitikai viszonyok korrekciójára törekedtek; egyre kevesebb volt az esély arra, hogy kollektív jogalanyiségukat a többségi kormányzat elismerje, és a nemzeti autonómiát intézményesítse.

A politikai vezetők román pártokkal kötött sikertelen paktumkísérletei⁹⁹ ellen tiltakozó Reform csoport¹⁰⁰ egy része 1927-ben Kós Károly vezetésével kivált az OMP-ből, és újra megalakította a Magyar Néppártot. Ez a politikai alakulat 1927 augusztusában pályázatot írt ki az alkotmányt kiegészítő kisebbségi törvény kidolgozására. Erre a pályázatra készítette el Torna Gyula csákovai ügyvéd *A Népkisebbségi Törvény tervezete* című munkáját.¹⁰¹ A Hermann Müller¹⁰², Léway Béla, Dózsa Endre, Torma Miklós által lektorált szöveget Deutsek Géza (a későbbi Pásztai Géza szociáldemokrata politikus) dolgozta át, és ő írt hozzá utószót. A XI. fejezetből álló munka egy teljes kisebbségi törvény, amely az OMP kisebbségi törvénytervezeténél általánosabb kisebbségvédelmi elveket fogalmaz meg. Szemben azzal, újra alkalmazná a nemzeti kataszter technikáját, de már nem beszél a többségi magyar területeknek egy magyar autonóm közületi testület alá vonásáról. A nemzeti kisebbségeket nemzetegységeknek nevezi és nevesíti a közösségeket – magyar, szász és német, ukrán, bolgár, török (1. §). „Nemzeti, kulturális és jóléti szükségletek kielégítésére az illető kisebbséghez tartozó összes román állampolgárok autonóm közületet alkotnak, melynek közjogi karaktere van. A nemzeti kisebbséghez tartozást igazolja a nemzeti kataszterbe való felvétel, melyet minden nagykorú férfi és nő kérhet.” (2. §) Az autonóm közület irányítója a főtanács, amelyet a kisebbség választ meg. Az önkormányzat anyagi hátterét a következő forrásokból biztosítaná: 1. a tagokra kivetett járulékok, 2. állami, megyei, községi hozzájárulások, 3. önkéntes adományok, 4. ajándékozások, 5. hagyatékok, 6. alapítványok, 7. gyűjtések, 8. saját vagyonokból és vállalatokból befolyó jövedelmek, 9. örökli a hozzátartozó és megszűnő jogi személyek vagyonát. Torna önkormányzati modelljének része, hogy a kisebbség különböző kulturális, gazdasági, politikai egyesületei szindikátusba tömörülhetnek. (17. §) Tehát a kisebbség a kataszteri szervezeten és politikai szervezeten túl a társadalmi-gazdasági életben is vertikálisan megszervezheti önmagát. Az oktatásügyben azonban csak addig ment el, hogy „a nemzeti kisebbségek általában, valamint nemzeti ki-

sebbséghez tartozó egyének, társulatok, felekezetek, egyházközségek, városok, saját költségükön minden fokú és fajú iskolát létesíthetnek ...” (43. §). Tehát nem írja elő a kisebbségi autonóm közület elsőbbségét az iskolafenntartásban. A kisebbségi önkormányzat szervezetét, hatáskörét Torna nem dolgozta ki. A kisebbségi törvényt, mint a párizsi kisebbségi szerződés szövegéből átvett és szellemében írt rendelkezések összesítését, az alaptörvény szintjére kívánta emelni (68. §). A nemzeti kataszter és az önkormányzat elvével a szerző azért sem tudott mit kezdeni, mert a minta- és hivatkozásként használt nemzetközi szerződés sem differenciálta azokat.

A következő években a különböző szakértők épp ezt járták körül a párizsi kisebbségi szerződés 9. és 11. §-át értelmezve. A Tusa Gábor, Papp József, Molnár Dénes, Buza László, Balogh Artúr és Mikó Imre által folytatott értelmezési viták mellett három olyan részletes tervezetet is kidolgoztak, amelyek a végigkísért rendezési modellalkotás legszínvonalasabb teljesítményeinek tekinthetők.

A Maniu-kormány, mint már említettük, ígéretet tett kisebbségi törvény kidolgozására. Ez azonban nem készült el. A romániai Országos Magyar Párt vezetői bízva a törvény elkészültében két alternatív tervet dolgoztattak ki Jakabffy Elemérrel és Paál Árpáddal. Jakabffy Elemér, a Magyar Kisebbség szerkesztője, 1930-ban elkészítette kisebbségi törvénytervezetét, amelyet zárt körben az OMP vezetői, szakértői között vitára bocsátott.¹⁰³ Ezt az anyagot azonban nem publikálta. Egy évtizeddel később, amikor Tătărescu miniszterelnök ígérte meg a kisebbségi kérdés törvényi szabályozását, Jakabffy szeretne volna munkáját (*Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához*) publikálni lapjában, de a revízióra készülő magyar kormányzat ezt már nem tartotta időszerűnek. Ezért a lap már kinyomtatott, a tervezetet közlő példányai helyett új szám készült, és az került terjesztésre.¹⁰⁴ A tervezet központi kategóriája az országos kisebbségi nemzet. Ilyenek a „romániai etnikai kisebbséget képező népek: magyar, német, ukrán, bolgár, orosz és szerb”, valamint azon más etnikai kisebbségek, amelyekből legalább 10 000-en ezt kérik (1. §). Jogállásuk tartalma: „Az országos kisebbségi nemzetek oktatási, más közművelődési és jótékonyági ügyeiket, közigazgatásukat és jogszolgáltatásukat saját nyelvükön a jelen törvény rendelkezései szerint intézik, illetve ezekre befolyanak; a törvényhozásban számarányuknak megfelelően kapnak képviselőt, és joguk van megfelelő képviselőre a központi kormányzatban is” (4. §). A népszámlálás során mindenki, aki valamelyik kisebbségbe sorolta magát, erről igazolást kap, és ez alapján névjegyzék és kisebbségi választói jegyzék készül. Az előbbi nyilvános kiigazítása után adja a Nemzeti Katasztert. (6. §) E kataszter választójoggal bíró tagjai választják meg a 60 tagú Nemzeti Tanácsot, amely a kisebbséget a kormány előtt képviseli. Feladatai (19. §): 1. Kiépíti saját szervezetét. 2. Kijelöl öt egyént, akik közül a kormány kisebbségi alminisztert (államtitkárt)

nevez ki. Jelölteket ad a Kisebbségi Bírósághoz és más közigazgatási szervekhez. 3. Javaslatokat terjeszt a kormány elé. 4. Vádat emelhet a kisebbségekkel szemben bizonyos ügyekben törvénytelenül eljárókkal szemben. 5. Előterjesztést készít a közigazgatási kerületek kisebbségi szempontú kikerekítésére. 6. Felhívja a kormány figyelmét a kisebbségek jogegyenlőségét, sajátos érdekeit sértő gyakorlatra. Az oktatásügy tekintetében Jakabffy bevezette az Országos kisebbségi nemzeti iskolák fogalmát, amelyek felügyelőszervei az Országos Kisebbségi Nemzeti Tanácsok. A OKNT kizárólagosan szabályozza ezekben az oktatás rendjét, a tanterveket és 20 tanköteles után kötelezően a létrehozásukat. A közigazgatás terén bevezeti a hivatalos társnyelv fogalmát, amely azokra a területekre vonatkozik, ahol a kisebbség a lakosság több mint 50%-át alkotja; itt a hivatalos államnyelv mellett mindennél használható a kisebbség nyelve. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás képviselői ezeken a területeken a kisebbségi ügyfelekkel, belső ügyekben kizárólag a hivatalos társnyelven érintkezhetnek. (47. §) Ezen területeken csak olyan tisztviselők és bírók volnának alkalmazhatók, akik ismerik a kisebbségi társnyelvet. (45. §) Ahol a lakosság több mint 20%-a kisebbségi, ott a hivatalos kisegítő nyelv fogalmát vezeti be, amely a kisebbség számára a hatóságokkal való érintkezésben az anyanyelv használatát teszi lehetővé, ha kell, a hivatalok biztosította tolmácsolás, fordítás segítségével. (47. §) Teljesen új intézményként vezeti be a tervezet a Kisebbségügyi Bíróságot. A kisebbségi törvény körüli jogviták miatt a Nemzeti Tanács megválasztásának felügyeletére tartja szükségesnek Jakabffy e szakbíróság létrehozását. Összetétele: kisebbségi nemzetenként egy-egy bírót neveznek ki, de a legkisebb közösség számára is minimum két bírót alkalmaznának, hogy külön-külön tanácsokat tudjanak felállítani. A bíróságnak ugyanannyi többségi, mint amennyi kisebbségi tagja volna. Egy-egy tanácsban az elnökön kívül egy kisebbségi és egy többségi szavazóbíró, a kormány és az érintett Nemzeti Tanács képviselője kapna helyet. Az egész bíróság a választott bíróságokhoz hasonlóan működhetne. Jakabffy nem részletezett tervének külön sajátossága, hogy a Nemzeti Tanács és a kormányzat viszonyát rendkívül precízen szabályozza. A válaszadás, engedélyezés ügyintézésének idejét meghatározza, annak elhúzódását az engedélyek automatikus életbeléptetésével, fellebbezési lehetőségekkel akadályozta. A tervezetből teljes mértékben hiányzik a székely kulturális autonómia, a külön területi autonómiát az iskolakérdés kiemelésével és nyelvhasználati szabályokkal oldotta meg. A közigazgatási „kikerekítéseket” is ennek érdekében javasolta.

Merőben más helyzetben és más alapokról készült Paál Árpád tervezete 1931-ben: *Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján.* A Nemzeti Parasztpárti kormányzást követő Nicolae Iorga miniszterelnök többször megígérte a kisebbségi kérdés rendezését. Az OMP vezetői, érzé-

kelve a romló kisebbségpolitikai környezetet, próbáltak biztos kapaszkodókat keresni követeléseiknek. S ekkor már az egyházak is feladták a székely kulturális autonómiával szembeni ellenkezésüket, hisz hosszú ideig attól féltek, hogy a közületi iskola elveszi a magyar egyházi iskolákat. Persze ez a nyilvánosság előtt úgy jelent meg, hogy nem lehet a székelységet a romániai összmagyarságról leválasztani, mert ez az utóbbi végzetes meggyengüléséhez vezethetne.

Paál központi fogalma a székely közület: „azon állampolgárok szervezett összessége, akik a Székelyföldön és az azzal közvetlenül összefüggő szomszéd területeken állandó lakosok, magukat magyar anyanyelvűnek vallják és szervezetük alapjaként magukat közös összeírásba foglaltatják”.¹⁰⁵ Az intézmény rendeltetése, hogy tagjainak egyházi és iskolai ügyeit az állam felügyelete alatt helyi önkormányzattal maga intézze. Területe: a történelmi Székelyföldnek azon községei és városai, ahol 50%-nál nagyobb a magyar őslakosság aránya. Szervezését külön bizottságok összeiratkozással végeznék el. A székely közület mint intézményrendszer három szintből áll:

1. A székely közületi helységekből, amely szomszédsági-utcarész-utcai községi-városi egységekből áll, ahonnan öt évente 1000 fő után 10-10 képviselőt választanak, és ezek alkotják a kerületi helységgyűlést. Ezen a szinten bizonyos helyi ügyekben rendelhetnek el szavazásokat.

2. A székely közületi vidék egy-egy vidék vagy több helység egyházi és iskolai kéréseit teljesíti, népművelési és népjóléti ügyeit intézi. Tagjai helységenként 2 vagy 4 képviselő. A kerületek lehetséges székhelyei: Csíkszentmárton, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Barót, Kézdivásárhely, Kovászna, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Szászrégen, Nyárádszereda, Oklánd, Parajd, Székelykeresztúr, Udvarhely. Feladatkörébe tartozik a középiskolák fenntartása, a tanfelügyelet, a gazdasági pályaválasztás orientálása, inasotthonok létesítése és a közbirtokosság felügyelete.

3. A székely közületi központ az önkormányzat legfelső, irányító szerve. A székely közületi vidékek tanácsai választják meg a székely közület nagytanácsát, majd ez 30 tagú központi vezetőséget választ magából. A terv kulcsfogalma az otthonterület: a székely közület fizikai kiterjesztése. Lényegét tekintve ez az önkormányzat tagjainak közös vagyoni érdekeltiségét jelenti. A következők tartoznak hozzá: 1. a közület érdekeltiségébe tartozó egyházi és iskolai ingatlanok és jogaik, 2. a községi közbirtokosság ingatlanai, 3. a helységenként összeírtaknak a község területén lévő ingatlanai, 4. a helységben illetékes politikai közösség (az állami közigazgatás szerinti község) belső és külső határainak arányos része. Ennek az otthonterületnek a megvédése érdekében a közület tagjai kisegítik egymást, elővásárlási joggal rendelkeznek, a közbirtokok kötelesek segíteni az iskolákat, a föld alatti természeti erők a népközösség örök használati jogában vannak. Az önkormányzat anyagi alapjait két forrásból fedeznék. Egyrészt a közület

egyéni és testületi tagjainak adójuk 1/4-ét vissza kell kapniuk. Másrészt a közület tagjainak adójából a közművelődési ügyekkel kapcsolatos kiadásokra jutó hányad visszakérülne a közület pénztárába. Mindezekért cserébe az oktatás és az egyház fenntartásán túl a közület vállalná, hogy az államhoz vagy a politikai (a területileg illetékes) községhez a közület segélyért nem fordulna. A közületnek az államhoz való viszonyát az határozná meg, hogy az önkormányzat nem kérhetne segélyt az államtól, de az állam sem vehetné igénybe az otthonterületet a kerület érdekeltségén kívüli egyházi és oktatási intézmények létrehozására. Az állam megőrizné a székely közület feletti felügyeleti jogát, az iskolákat állami tanfelügyelő ellenőrizné. A közület hivatalos nyelve magyar volna, míg kifelé románul képviselné magát. A székely közület az egyházi önkormányzatot nem érintené. Az állam addigi segélyező, felügyelő szerepét a közület venné át. Az iskolafenntartás az óvodától a főiskoláig teljesen a székely közület körébe kerülne át. S ehhez járul a részletes iskoláztatási program, amely a székelyföldi mezőgazdasági szakképzésnek és az ipari-műszaki képzésnek juttat fontos szerepet. Paál terve egy komoly szegregációs program. Hangsúlyos új elem az állami költségvetéstől és a politikai községektől (állami közigazgatási egységek) teljes elkülönülés. Az 1919. januári terve etatista szellemiségéből a közbirtokok kötelező iskolai megadóztatása maradt meg.

A székely közületi autonómia az OMP politikai céljai között 1933-ban került a középpontba. A párt marosvásárhelyi nagygyűlésén, jórészt Paál kezdeményezésére, határozatot fogadtak el a párizsi kisebbségi szerződés megvalósítása, a székely közületi autonómia létrehozása érdekében. De egyben azt is kívánták, hogy azt iskolai és egyházi ügyekben az egész romániai magyarságra kiterjesszék.¹⁰⁶ Ezt a koncepciót elfogadva készítette el Pál Gábor csíkszeredai ügyvéd, parlamenti képviselő, a korszak legrészletesebb és elsősorban az oktatásügyi kérdések szabályozását adó tervezetét (*Törvényjavaslat a „Szövetséges és Társult-Főhatalmak”, valamint Románia között 1919. évi december 9-én Párizsban kötött kisebbségi szerződés 11. cikkében biztosított kulturális önkormányzat életbeléptetéséről*).¹⁰⁷ Paál a régi székely magukat magyarnak valló lakóiból szervezné meg a Magyar Kultúrszövetséget. Erre az önkormányzatra ruházná át az adott terület magyar lakosságának oktatási és közművelődési igényei kielégítésének feladatát (3.). A törvény elfogadása után 3 éven belül ezt az önkormányzatot a romániai magyarság egészére kiterjesztenék. A tagság létrehozása itt is kataszterrel történne, de ez már nem csak a Székelyföldre terjedne ki. Az intézmény megszervezésére az OMP elnöke jelölne ki bizottságot, s ez szervezné meg a kataszter alapján az önkormányzati választásokat. Ennek eredményeként létrejön a 21 tagú Magyar Kultúratanács, amely Magyar Kultúrigazgatóságot (a Magyar Kultúrszövetség adminisztratív, végrehajtó szerve) szervez. A kultúrigazgatóság pedig megyénként tanfelügyelőségeket és iskola-

székeket hoz létre. Az egész önkormányzat kulcsa a Magyar Kultúrtaács, amely többek között irányítja az oktatási munkát, előterjesztéseket tesz a közoktatási miniszternek, valamint a közoktatási minisztérium és egyéb szervek évi költségvetéséből az önkormányzatoknak járó hányad kiutalását és felhasználását intézi.

Az OMP belső ellenzékéhez tartozó, majd a pártból kilépő és a Magyar Néppártot kezdeményező (1927–1928) Kós Károly¹⁰⁸ a harmincas évek elején foglalta össze stratégiai jövőkép koncepcióját a későbbi erdélyi református püspök, Vásárhelyi János számára. Kós két alapelve a független Erdély és az „erős, gazdag, fegyelmezett, jól szervezett magyarság.”¹⁰⁹ Kós lényegében itt is egy új, alulról, demokratikusan, az összes társadalmi réteget magába foglaló párt létrehozására tett javaslatot. A párt nyílt, külső programjának vázát a következőkben határozta meg: „1. Erdély az erdélyi nemzeteké. 2. A helyi közigazgatási autonómiák kiépítése a községtől a tartományig. 3. Az erdélyi nemzetek kulturális szükségleteinek kielégítése a nemzeti kultúraautonómiák feladata, melyek költségvetésének fedezetére az állami költségvetés megfelelő fedezete szolgál. ... 5. A kötelező államnyelv mellett a nem román nemzetek által lakott, vagy általuk is megfelelő arányszámmal lakott területeken levő összes hatóságokkal szemben az illető nem román nemzeti nyelv használatának joga és a hatóságok részéről kötelessége.”¹¹⁰ A további öt pontban a progresszív adózásról, munkásvédelemről, a csendőrség átszervezéséről, a hadsereg leépítéséről (a kisebbségi nyelvek szolgálati bevezetéséről), a dunai országok összefogását célzó külpolitikáról és a választási törvény reformjáról szólt. Tehát a nemzeti autonómiákra épülő Erdély mellett modernizációs, a demokratizálódást elősegítő célokat nevezett meg nyílt programként. Csakhogy e mögött továbbra is a független Erdély megvalósításának célja volt. Hisz Kós maga is reménytelennek látta Nagyrománián belül a magyar kisebbségi/erdélyi társadalom modernizálódását.

A harmincas évekre, Maniu miniszterelnöksége után, a nemzetközi erőviszonyok megváltoztával a kisebbségi politikusok és szakértők előtt is világos volt, hogy az erdélyi kérdés rendezése alárendelődött a román államépítésnek, amely a nemzeti szupremáciában és nemzeti autonómiákban gondolkodott.

Az ismertetett romániai magyar tervek visszhangjáról azért nem beszélhetünk, mert ezeket széles körben nem publikálták, illetve nem jutottak el az ezekről folytatandó politikai vitákig sem. Ezeket a terveket a kisebbségi szakértők–politikuskok jövőkép-teremtési kísérleteinek tekintem. Ebben a jövőkép-teremtési kísérletben azt tartom a legfontosabbnak, hogy kidolgozásra és honosításra kerültek azok a technikák és modellek, amelyek a homogenizációs nemzetiségi politikával szemben egy, a nemzeti

autonómiákra épülő, polietnikus, konszociális modell igényét fogalmazták meg. A nagy kérdés az, hogy ez a szemlélet mennyiben épült be az erdélyi magyar kisebbségi elit politikai kultúrájába? Az 1940-es újabb erdélyi impériumváltás után többségi helyzetben milyen nemzetiségpolitikai, regionális stratégia mellett állt ki? Ennek vizsgálata egy újabb tanulmány feladata lesz.

Jegyzetek

¹ Erdély alatt 1918-ig a történeti Erdélyt (a Királyhágóig), az ezt követő szövegösszefüggésben a Magyarországtól 1920-ban Romániához csatolt területeket értem.

² A kutatás során elkészült egy forráskiadvány: *Javaslatok, tervek dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére 1918–1940*, amely 80 dokumentumot tartalmaz, 600 oldalon és előreláthatóan 2004 végén jelenik meg a *Források a romániai magyar kisebbség történetéhez* sorozatban. A tervezetek leíró összefoglalását adom, a német és román elképzeléseket is számbavéve: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. *Javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940)* In *Források és stratégiák*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 29–113.

³ Ezalatt az etnikai alapon szerveződő társadalmi intézményesülést értem.

⁴ Borsi-Kálmán Béla: Románia helyzetéről, fejlődési trendjéről és a magyar-román viszonyról a közép-kelet-európai térségben 1989 után. In *A békétlenség stádiumai*. Osiris, Budapest, 1999. 233–281.

⁵ A román nemzetté válásnak nincs olyan határozott közös élménypontja, mint a magyar 1848. Másrészt, mivel a XX. században a román nemzetépítés során mindig a területi-állami érdekek kerültek előtérbe, a társadalomépítés kérdése háttérbe szorul, miközben az 1918 utáni erdélyi magyar elit számára ez vált elsődlegessé még akkor is, mikor 1940–44 között újra többségi helyzetbe került.

⁶ Lijphart, A.: *Democracy in Plural Societies*. Yale Univ. Press, New Haven-London, 1977. Magyar nyelven az egész kérdéskörrel áttekintést ad: Salat Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig*. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapja. Mentor, Marosvásárhely, 2001.

⁷ Biró Sándor: Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX. században. In Deér József – Gáldi László (szerk.) *Magyarok és románok*. Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, Budapest, Atheneum, 1944. II. köt. 126–176.; Mester Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzeti követelések az 1863–64. évi nagyszombeni országgyűlésen*. Bp., 1936.; Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In Köpeczi Béla (főszerk.) *Erdély története*. Akadémiai, Budapest, 1986. III. köt. 1624–1700.

⁸ Bárdi Nándor: Az erdélyi kérdés mint közigazgatási probléma. *Magyar Kisebbség* 1998. 1. 114–122.

⁹ A korabeli szakirodalom összefoglalója: Rónai András: A nemzetiségi kérdés területi megoldásai. *Magyar Szemle* 1937. november 201–209., Uő: A nemzetiségi kérdés nemterületi megoldásai. *Magyar Szemle* 1938. augusztus 303–312.

¹⁰ Popovici, Aurel: *Die Vereinigte Staaten von Gross Oesterreich*. Wien, 1907.; 1945-ben: Gyarmati György: A független Erdély alkotmánykonceptiója. *Külpolitika* 1997. 3. sz. 130–153.

¹¹ Wesselényi terve: a szász és a székely népességet ki kellene telepíteni az Alföldre a várható nemzeti konfliktusok megelőzése érdekében. Miskolczy Ambrus: Társadalmi és nemzeti kérdés az utolsó erdélyi rendi országgyűlésben. *Századok* 1979. 5. sz. 851–884.; Dobai-terv 1956-ból. Magángyűjteményben.

¹² A Ceaușescu korszakban a németek és a zsidók kivándoroltatása.

¹³ Vintilă Brătianu gazdasági programja: 1926. október 30-i beszédében összefoglalva, *Universul* 1926. november 3., *Viitorul* 1926. november 2. A liberális álláspontot ismerteti Sextil Pușcariu a *România Nouă* 1931 szeptemberi cikksorozatában. Vaida-Voevod numerus valachicus mozgalma: az etnikai arányszám bevezetésének követelése az oktatásban, valamint a magán- és közélet minden területén. A numerus valachicus. *Magyar Kisebbség* 1935. 5. sz. 135–137., 1940–44 közti dél-erdélyi viszonyok a Ceaușescu-korszak szisztematizációs programja.

¹⁴ A Székely Kongresszus programja 1902; Darányi Ignác telepítési programja; A román földreform, Anghelescu oktatási reformjai, Vintilă Brătianu és Iuliu Maniu kisebbségpolitikai programjai.

¹⁵ Wesselényi Miklós bárónak 1848. augusztus 25-én a felsőházban benyújtott törvényjavaslata a nemzetiségek megnyugtatása céljából; Az 1848. szeptember 23-án a magyar országgyűlés kiküldött bizottsága által készített „Törvényjavaslat az erdélyi románokról”; Az 1849. július 21-én Szegeden megszavazott nemzetiségi törvény; Az 1861. évi országgyűlésen a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmány jelentése és az ehhez csatolt törvényjavaslat; Az 1863/64. évi erdélyi országgyűlés bizottmányának törvényjavaslata a román nemzet és annak vallási egyenjogúságának keresztülviteléről; Az 1868. évi nemzetiségi törvény képviselőházi tárgyalása alkalmából a nemzetiségi képviselők által előterjesztett ellenjavaslat; Az 1868. évi XLIV-ik magyar törvény a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.

¹⁶ A kérdéskörbe tartozó tervek bibliográfiái: Jakabffy Elemér: Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt. *Magyar Kisebbség* 1940. 3–4. sz. 66–75.; 5. sz. 96–108.; 6. sz. 133–144.; 7–8. sz. 163–174. Bárdi Nándor: Javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére. *Magyar Kisebbség* 1997. 1. sz. 80–84. Vincze Gábor: *Törvények, tervezetek az erdélyi nemzetiségi kérdés rendezésére 1944–1948*. SzTE Kortörténeti Gyűjtemény Ms 4355.

¹⁷ Részletes áttekintést ad: Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia?* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999.

¹⁸ Az *Ellenpontok* 1982-ben Nagyváradon készített erdélyi kéziratos kiadvány eredeti számai megtalálhatók a Teleki László Intézet Könyvtárában 666/88. 1–9. sz. Feldolgozá-

sát adja: Tóth Károly: Az Ellenpontok rövid története. In *Hova - tovább?* Az ellenpontok dokumentumai. Magyar Ökumenikus Önképzőkör – Savaria Univ. Press, Stockholm-Szombathely, 1994. 15–54. Uo. megtalálható: Memorandum a helsinki értekezlet megállapodásának betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz. 87–90., Az Ellenpontok szerkesztőségének Programjavaslata a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében. 75–86.

¹⁹ Az elindult dialógus első szövegei: *Problema transilvania*. Editori: Gabriel Andreescu – Gusztáv Molnár, Polirom, Iași, 1999. valamint a *Krónika*, kolozsvári napilap havi melléklete *Provincia* címmel: www.provincia.ro

²⁰ Romsics Ignác: Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In *Magyarságkutatás Évkönyve* 1987. 49–64.

²¹ Romsics Ignác: Olaszország és a román-magyar megegyezés tervei 1918–1938. *Válóság* 1993. 6. sz. 61–82.

²² K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiss*. Ungarisches Institut, München, 1993., Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világ-háború között. *Regio* 1997. 2. sz. 32–67.

²³ Az 1902-es Székely Kongresszus nyomán létrejött székelyföldi gazdaságfejlesztő programról lásd Balaton Petra: A székelyföldi (erdélyrészi) kirendeltség tevékenységéről. *Magyar Kisebbség* 2003. 2–3. sz. 82–92.

²⁴ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Bp., 1912. 509., Vö. Richly Gábor – Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In Romsics Ignác (szerk.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris, Bp., 1998. 134–155.

²⁵ Buday Barna (szerk.) *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora*. Bp., 1902, 460.

²⁶ Pomogáts Béla: Válasz a történelemre. *Alföld* 1986. 7. sz. 66–75.

²⁷ *Az Erdélyi Szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megállapított Szervezete, Munkaterve és Megválasztott Vezető Tanácsa*. Lyceum, Kolozsvár, 1917, 23. Az Erdélyi Szövetség munkaterveiről és az 1914-es program: Bárdi Nándor: Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. *Magyar Kisebbség* 2003. 2–3. sz. 93–114.

²⁸ *Az Erdélyi Szövetségnek* 13.

²⁹ Uo. 14.

³⁰ Uo. 17.

³¹ Iuliu Maniu: *Problema minorităților*. Cultura Națională, București, 1924, 21 p. Iuliu Maniu: A kisebbségi kérdés. Papp Z. Attila fordítása. In L. Balogh Béni (szerk.) *Kötődések Erdélyhez*. Alfadat, Tatabánya, 1999. 169–188.

³² Képviselőházi Napló 1917. március 3. Részletesen feldolgozta: Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Bp., 1991. 61–63.

³³ Nagybacsoni Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat 1916–1917*. III. köt., Bp., é. n. 120–124.

³⁴ Országos Széchényi Könyvtár 111.352

³⁵ Uo. 1–2.

- 36 Uo. 2.
- 37 Uo. 4.
- 38 Uo. 5.
- 39 Uo. 64.
- 40 Uo. 64.
- 41 *Erdély története* III. köt. 1698.
- 42 Uo. valamint Romsics Ignác: *Bethlen István* 66.
- 43 *Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and Its Consequences 1919–1937*. Oxford Univ. Press, London – New York – Toronto, 1937, 348.
- 44 *Károlyi Mihály levelezése* I. köt. 1905–1920. Szerk. Litván György, Bp., 1978. 245.
- 45 Richly Gábor – Ablonczy Balázs: *i. m.*
- 46 *Világ* 1918. november 14.
- 47 A Jászi-féle Nemzetiségi minisztérium „Keleti Svájc” tervezetének fennmaradt vázlata. Közölte: Szarka László: *Duna-táji dilemmák*. Ister, Bp., 1998, 281–284.
- 48 Székely Egyesület/Székely Nemzeti Tanács 1918. november 17-i budapesti nagygyűlésének határozata, MOL K 40–1918–XVIII.–308. 3.
- 49 Romsics Ignác: *i. m.* 73–75.
- 50 Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1921. *Aetas* 1993. 3. sz. 76–120.
- 51 Uo. 92–93., valamint Paál Árpád: Visszaemlékezés 1918 őszére. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, Paál Árpád kéziratok hagyatéka (továbbiakban: HRM PÁK) Ms 7651/337. Uő. Fogság naplók. uo. 7651/331.
- 52 HRM PÁK Ms 7651/153. Közölte Bárdi Nándor: Paál Árpád Székely Köztársaság terve 1919-ből. *Magyar Kisebbség* 2003. 2–3. sz. 115–133.
- 53 Archives de la Guerre, Paris. 20 N 513. Dossier Szeged. Nr. 188. Ismertette: Romsics Ignác: *Bethlen koncepciója* 51.
- 54 Udvarhely vármegye Intézöbizottságának megegyezéssel határozata (1920. május 26.) HRM PÁK Ms 7651/184. 1 f.
- 55 Kérés Románia törvényhozásához és a Nemzetek Szövetségéhez. (1920. 09. 08.) HRM PÁK Ms 7651/190. 1.
- 56 Az erdélyi szászok 1919. november 6-án Segesváron tartott népgyűlése megerősítette az 1919. januári 8-i medgyesi nyilatkozatot (amelyben Erdély Romániával való egyesítése mellett kötelezték el magukat) és Nagyrománia más német népcsoportjai (a bukovinai, a besszarábiai, a bánási és a regáti németiséggel) közösen vesznek részt az legnagyobb ország politikai életében. A gyűlés által elfogadott politikai irányelvek a további szász politizálást a Nagyromániai Németek Szövetségére ruházták. Országos, nem csak a németiségre vonatkozó célkitűzésük volt a Gyulafehérvári Határozatoknak az egész országra való kiterjesztése (1.), az újonnan csatolt területek eltérő gazdasági érdekeinek elfogadtatása a gazdaságpolitikában (10.), külön jogrendjük fenntartása és lényegének tartós megőrzése (12.), modern szociális törvények életbe léptetése (11.). Követeléseik – kifejezetten a németiségre vonatkozóan – egy nemzeti autonómia alapelveit fogalmazták meg, amely az 1918 előtti nemzetiségi mozgalom tapasztalatainak leszűrésével alakult ki, és később az

erdélyi magyar elképzeléseknek is mintául szolgált. Alaptörvényben kérték annak elismerését, hogy a nagyromániai németek politikailag egységes nemzetként szervezhessék meg magukat (2.). Ezen belül honfitársaiknak a német kulturális célok érdekében történő megadóztatását (3.), saját oktatási intézményrendszert (4.) kértek és „egyenlő és titkos választójog szerinti törvényhozó testületeik választását országos nemzetiségi kataszter alapján” (5.). A kulturális autonómián túl a közigazgatási területek nemzetek szerinti elhatárolását, a megyei és községi önkormányzatiság fenntartását és azon belül a területnek megfelelő nemzetiségi tisztviselői arány biztosítását kívánták. Ehhez társult az anyanyelv, a nemzeti szimbólumok, a német településnevek hivatalos használatának igénye. *Qullen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975*. Köln/Wien, 1975. 268–271.

⁵⁷ *Aradi Hírlap* 1918. december 24., *Népszava* 1918. december 24., Feldolgozta: Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető, Bp., 1987. 181–183.

⁵⁸ Csáky György: *Megváltás*. Schenk, Budapest–Kolozsvár 1919. 23. A terv érdekessége, hogy feltehetőleg már Budapest román megszállása után jelent meg a román katonai cenzura engedélyével.

⁵⁹ Goldiş dolgozta ki a gyulafehérvári határozati javaslat egyik változatát. Eszerint az adott politikai helyzetből és a magyarországi, illetve a romániai eltérő történelmi fejlődésből adódó konfliktusok megelőzése érdekében autonómiát biztosított volna a követelt területeknek. Ennek kereteit és tartalmát pedig a terület lakói (tehát nem csak a románság) által megválasztott alkotmányozó gyűlés határozta volna meg. Goldiş határozattervezetét közli: Sever Stoica: *Iuliu Maniu*. Cluj, 1934.

⁶⁰ Lantos Könyvkereskedés, Bp., 1919. 13. A terv érdekessége, hogy feltehetőleg már Budapest román megszállása után jelent meg.

⁶¹ Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Erdélyi Irodalmi Társaság, Kolozsvár, 1923, 143–153. Valamint: *Magyar Kisebbség* 1998. 1. sz. 123–130.

⁶² Rugonfalvy Dr. Kiss István memoranduma a román miniszterelnökhöz a román–magyar perszonálunió ügyében (1919. május) Veszprém Megyei Levéltár, Kratochwill Károly hagyatéka. Feldolgozta: *Romsics Ignác: i. m.* 51.

⁶³ Román–magyar tárgyalások dokumentumai 1919 második feléből. MOL K 64–1918–1920–vegyes–8/1919. Feldolgozta Romsics Ignác: *Olaszország és a román–magyar megegyezés* 68–71.

⁶⁴ Uo. 75–76.

⁶⁵ *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről*. I. köt., Külügyminisztérium, Bp., 1920. 276–281.

⁶⁶ Uo. 117–133.

⁶⁷ Bethlen-Csáky békedelegációs terv a francia–magyar béketárgyalásokra (1920. március 20.) Közölte: *Papers and Documents Relating to the Foreign Relation of Hungary*. Ed. by Francis Deák, Dezső Ujváry, Vol. I., Bp., 1939. 897–898.

⁶⁸ Bárdi Nándor: A Keleti Akció. In Diószegi László (szerk.) *Magyarságkutatás 1995–96*. TLA, Bp., 1996. 143–190.

⁶⁹ MOL K 26 1920–XXXIX–9967.

⁷⁰ Uo. 72.

⁷¹ Romsics Ignác: *Bethlen István*. 182., Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon*, 71–72.

⁷² Zeidler Miklós: *Gömbös Gyula*, 81.

⁷³ MOL K 764–4. d. 35.

⁷⁴ MOL K 764–3. d. a dokumentum kiegészítései: MOL K 764–6.d.–3. MOL K 764–7. d.–5. 26.

⁷⁵ *Statistical Data of the Homogeneous Hungarian and German Enclaves in the Succession States*. Magyar Revíziós Liga, Bp., 1927. Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig. *Századok* 1997. 2. sz. 322.

⁷⁶ Kuncz Ödön: *A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékirat Sir Robert Gower angol képviselőhöz*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1934. 17.

⁷⁷ Bethlen István angliai előadásai. Genius, Bp., 1934. 120.

⁷⁸ Uo. 86–87.

⁷⁹ Bethlen emlékirat a várható békefeltételekről. In Juhász Gyula (szerk.): *Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1938–1940*. Akadémiai, Bp., 1962, 759.

⁸⁰ Uo. 755.

⁸¹ Teleki Pál: *Európáról és Magyarországról*. Atheneum, Bp., 1934., Teleki Pál revízióval kapcsolatos nézeteit feldolgozta: Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Romsics Ignác (szerk.) *Trianon*. 12–30.

⁸² Erdély nemzetiségi viszonyai MOL K-63-1939-27/4. 46.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo. 50.

⁸⁶ Teleki még közvetlenül a második bécsi döntés előtt is erdélyi kistájokban gondolkodott. 16 egységet különített el és ezzel is azt bizonyította, hogy nem lehet Erdélyt megosztani. Rónai András: *Térképezett történelem*. Magvető, Bp., 1989, 224–225., A bécsi döntés körüli diplomáciai háttérmunkáról: Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest, 1987, 309–347.

⁸⁷ Rónai András: *Térképezett történelem*. 226–237.

⁸⁸ Grandpierre Emil: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes magyar párt megalakulásáig. *Magyar Szemle* 1928. október 130–136.

⁸⁹ A három szerző három tanulmánycíme egymás után következik az eredeti kiadás címlapján. Így rögzül a Kiáltó szó közös címként. Kolozsvár 1921. 6–35. az általam ismeretett elképzelés: 33–35.

⁹⁰ Mester Miklós: *A Magyar Szövetség története*. Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet Könyvtára (továbbiakban: TLA KEI Kv) K-2871. 25.

⁹¹ HRM PÁK Ms 7651/193. 1.

⁹² Uo.

⁹³ *A Magyar Szövetség szervezeti szabályzatának tervezete*. 1922. május 2. TLA KEI Kv. K-2861. 1.

⁹⁴ *A Magyar Párt programja*. Kolozsvár, 1922. december 28., nyomtatvány, TLA KEI Kv. K-2860.

⁹⁵ Zágonyi István: *A nemzeti autonómiák kiépítésének szükségességéről*. HRM PÁK Ms 7651/778. 2.

⁹⁶ TLA KEI Kv. K-2859. Értelmezését lásd Zsolt K. Lengyel: *Auf der Suche nach dem Kompromiss 198-201*.

⁹⁷ A magyar egyházak képviselőiből elsősorban oktatási kérdések egyeztetésére létrehozott, rendszeresen ülésező bizottság 1922-1948 között. A húszas évek közepétől egyben az OMP oktatási bizottságaként is működött. Jegyzőkönyvi iratanyaga az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában külön fondban található.

⁹⁸ *A magyar autonómia vázlata*. TLA KEI Kv K-2859. 12.

⁹⁹ Dokumentumait közli és az ezekkel kapcsolatos vitákat áttekinti Gyárfás Elemér: *Az első kísérlet. Magyar Kisebbség* 1937. 3. sz. 77-99., 5-6. sz. 157-158.,

¹⁰⁰ Az OMP belső demokratizálását sürgető mozgalomról áttekintést ad Mikó Imre: *Huszonkét év*. Stúdium, Budapest, 1941. 66-69. Részletes feldolgozását adja György Béla a Reform csoport történetéről készült, a *Regio*-ban megjelenés alatt lévő tanulmányában.

¹⁰¹ Erdélyi Magyar Néppárt, Kolozsvár, 1928. 31.

¹⁰² Kolozsvári német ügyvéd, aki maga is tervezetet dolgozott ki, német nyelven az önálló Erdély berendezkedésére. Müller Hermann: *Das Autonomie Siebenbürgen*. Durck Drotieff, Hermannstadt 1926, 32. A munka 3. fejezete magyarul is megjelent: Dr. Müller Hermann: *Erdély lehetséges jövője. Magyar Kisebbség* 1998. 1. sz. 131-137.

¹⁰³ Jakabffy Elemér: *Törvényjavaslat az etnikai kisebbségekről*. HRM PÁK Ms 7651/754. A Magyar Kisebbség jelen száma a tervezet teljes szövegét közli.

¹⁰⁴ Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. Emlékirat, kéziratként, TLA KEI Kv K-1486. 92-93.

¹⁰⁵ Kolozsvár, 1931. november 14., korrektúra példány, OSZK 204441., 1. A *Magyar Kisebbség* jelen száma a tervezet teljes szövegét közli.

¹⁰⁶ A Magyar Párt marosvásárhelyi nagygyűlésének meghozott határozata a kulturális autonómia tárgyában. *Magyar Kisebbség* 1933. 14. sz. 435-436.

¹⁰⁷ MOL K 764-5. d. 76-175. f. ua. töredékesen megtalálható Páll Gábor neve alatt a Kolozsvári Állami Levéltárban fond Partidul Maghiar.

¹⁰⁸ Kós Károly politikai pályájáról ad áttekintést: *Kós Károly emlékkönyv*. Összeállította Kuszálík Péter, Mentor, Marosvásárhely, 2003, 129-228.

¹⁰⁹ Kós Károly levele Csutak Vilmoshoz 1931. augusztus 17. Ennek mellékelte a Vásárhelyi Jánosnak írt 8 oldalas, géppel írt összefoglaló. Székely Nemzeti Múzeum Kézirattára, Csutak Vilmos hagyatéka. A dokumentumra Bakk Miklós hívta fel a figyelmet. A segítségért ezúton mondok köszönetet.

¹¹⁰ Uo. 8.